

30.88

83Y6

8.2.7.

839.6
K837Yb

Konunge - skuggja

BEMÆRKNINGER

OM KONGESPEILETS AFFATTELSESTID,

BELYST VED DEN DERI SKILDREDE KRIGERSKE UDRUSTNING OG VAABENDRAGT.

AF ARTILLERICAPITAIN OTTO BLOM.

Angaaende det Tidspunkt, da Kongespeilet kan antages at være affattet, ere Kjenderne af den oldnordiske Litteratur komne til temmelig afvigende Resultater. Ei at tale om de ældre Forfattere, som have troet at kunne henhøre dette mærkelige Skrift til kort efter Midten af det 12te Aarhundrede, eller dem, som have troet at kunne udpege Kong Sverre selv som dets Forfatter, ere de seneste lærde Ud-givere af Kongespeilet, P. A. Munch, Keyser og Unger komne til Grunde, som de ansee for afgjørende, for at det maa være skrevet efter Aaret 1190 og før 1260; og efter indre Criterier ansee de det for rimeligst, at det maa være affattet mellem 1190 og 1196*). Denne sidste nøiere Bestemmelse af Affattelsestiden finder N. M. Petersen ikke fyldestgørende begrundet; han mener, at den ligesaa godt lader sig henhøre til et Tidspunkt henimod 1260, hvilket han endog er tilbøielig til at ansee for rimeligst**).

Den, der, som jeg destoværre, ikke er istand til at læse Oldskrifterne i Grundsproget, og for hvem desuden det at læse en Saga eller et Skrift som Kongespeilet kun er en Adspredelse fra Arbejder og Studier i en heelt anden, himmelvidt forskjellig Retning, er naturligviis heelt ubeføiet til at veie hine lærde Mænds Argumenter i denne Sag imod hverandre, endsige til at opkaste sig som Voldgiftsmand

*) Jvfr. herom Fortalen til Christiania-Udgaven af Kongespeilet P. V—VIII.

**) Jvfr N. M. Petersens Bidrag til den oldnordiske Litteraturs Historie i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1861, P. 297.

839.88
K8346

imellem dem. Naar jeg desuagtet vover mig til at fremsætte nogle Bemærkninger om, naar Kongespeilet kan formodes at være skrevet, da er det kun, fordi jeg har søgt at danne mig en Mening derom ad en Vei, som jeg ikke troer, at nogen Anden har fulgt i dette Spørgsmaal, samt i den Tanke muligt at kunne henlede Videnskabsmændenes Opmærksomhed paa et formeentligt i somme Tilfælde nyttigt Hjælpemiddel til at udfinde Affattelsestiden for Middelalderens litteraire Mindesmærker.

Det Hjælpemiddel, jeg her sigter til, er den kritiske Betragtning af Costumet, saaledes som det omtales i Oldskrifterne. Jeg tager ikke Ordet Costume i den overførte vidtløftigere Betydning af »det historiske Costume», o: den hele Baggrund af historiske Forhold og Tilstande, paa hvilken de handlende Personer og Tildragelserne ere tegnede; jeg tager det i den dagligdags Betydning af Klædedragten. Kan man paavise, hvilken Tidsalders Klædedragt der har staaet en af de gamle Forfattere for Øie, da har man med det samme paaviist den Tidsalder, da han har skrevet sit Værk; ældre kan dette umuligt være, og yngre er det efter al Rimelighed ligesaa lidt, henseet til den fuldstændige Uvidenhed om ældre Tidens Dragt, der er saa gjennemgaaende i Middelalderen, og hvorom dennes billedlige Mindesmærker saa eenstemmigt aflægge Vidnesbyrd. Det krigerske Costume lader sig maaskee bedre end noget andet bruge til Tidsbestemmelser for Oldskrifterne. I disse findes det ofte leilighedsviis omtalt. Ad andre Veie er man istand til forholdsviis nøie at følge de vekslede Skikke i den krigerske Dragt, blandt andet fordi den saa tidt findes gjen-given paa Middelalderens Mindesmærker, ei alene i Billedhaandskrifterne, men ogsaa f. Ex. paa Mønter, Sigiller og Gravmæler, hvis Alder skarpt lader sig bestemme. Den krigerske Dragt er ikke saa uforanderlig gennem lange Tidsrum som den geistlige; paa den anden Side ere dens Forandringer lettere at følge og holde Øie med, end det

borgerlige Costumes, fordi den langt mindre end dette har skiftet efter vilkaarlige Moder og Nykker, men i det Væsenlige har fulgt en sammenhængende, historisk Udvikling fra det mindre Fuldkomne til det Fuldkomnere.

Som bekjendt indeholder Kongespeilet temmelig udførlige Oplysninger om sin Tids krigerske Dragt og Udrustning; det er ved en omhyggelig Undersøgelse heraf, at jeg troer, at man maa kunne finde Holdepunkter for en Bestemmelse af den Tid, da dette Skrift er affattet. Jeg skal tillade mig at anføre, hvilken Rustning Kongespeilet foreskriver den, som skal kæmpe tilhest, med andre Ord, hvorledes det stiller os sin Tids fuldstændige ridderlige Udrustning for Øie.

»Den Mand, som skal kæmpe tilhest, maa vel agte og have det, som tilforn er sagt, og maa være vel øvet i al Rytterfægtning. Til sin Hest behøver han følgende Udrustning. Den bør være vel og forsvarligen skoet, saa bør og Sadelen være stærk og forsynet med høie Buer, stærke Gjorde saavel som andet Remtøi, en forsvarlig »Suzingul« (o: Overgjord) tværs over Sadelen og et forsvarligt Bringetøi foran. Baade foran og bag Sadelen bør Hesten være saaledes udrustet, at den ikke er blottet for Stød, Hug eller anden Vaabenbyrd; den maa have et godt »Kovetur« (o: Chabraque eller Dækken) gjort som et Pandser af blødt og vel sværet (efter en Variant: opplukket) Lærred; thi det er et godt Værn mod alle Slags Vaaben, hvordan det saa end er forsiret udenpaa; men desuden lægges derover en god Hestebrynje. Med denne Udrustning bør Hesten tilhylles over Hovedet, Lænden, Bringen og Bugen, saa at ingen kan volde den Skade med Vaaben, end om han er tilfods. Hesten bør have et stærkt Bidsel, som man kan lide paa, baade til at holde den an og til at kaste den om, om saa gjøres behov. Men udenover Bidselet og over hele Hestens Hoved og Hals ligetil Sadelen skal man have en Grime, gjort af

stridt Lærred, ligesom et Pandser, at ingen ved List skal kunne gribe Bidselet eller Hesten.«

»Men følgende Rustning bør man have selv. Gode og bløde Hoser, gjorte af blødt og vel sværtet Lærred, der naae heelt op til Beltet, og derudenpaa gode Brynjehoser, saa høie at man kan spænde dem med en dobbelt Rem (spænde dem dobbelt om sig?); men udenover dem bør man have gode Bryngebrog, gjorte af Lærred paa den Maade, som før er sagt; end behøver man udenpaa dem Knæstykker gjorte af tykt Jern med staalhaarde Nagler. Men oventil skal man nærmest Kroppen have et blødt Pandser, som kun naaer til midt paa Laaret, derover en Brystplade gjort af godt Jern, som naaer fra Brystvorterne til Beltestedet, men udenover den en god Brynje og udenpaa Brynjen et godt Pandser, gjort som før sagt er, dog uden Ærmer. To Sværd bør man have, eet spændt om Livet og et andet hængende ved Sadelbuen, dertil en god Brynkniv. Paa Hovedet bør man have en god Hjelm, gjort af godt Staal og med fuldstændigt Værn for Ansigtet, et godt og tykt Skjold hængende om Halsen men dog med paalideligt Haandfang, og desuden en god og hvas Glavind (Kesia) af godt Staal og vel skæftet. Nu er det ikke nødvendigt at tale mere om de Mænds Vaaben, som skulle kæmpe tilhest; dog er der endnu flere Vaaben, som man kan nytte tilhest, om man saa vil, saasom enten en Haandbue (Hornbue?) eller en Laasbue, der er saa veg, at man kan spænde den, skjøndt man er tilhest, og endnu flere Vaaben, om man vil have dem.«

Der hvor Kongespeilet giver Forskrifter for krigerske Øvelser tilhest, anbefaler det at dække Brystet og Lemmerne godt med et »lukket Skjold«; til Øvelserne tilfods anbefaler det at iføre sig Brynje eller tykt Pandser og at tage et tungt Skjold eller en Bukler og et tungt Sværd. Det tilraades at øve sig i at kaste og skyde tilmaals med Spyd og Bue saavel som med Stavslynge, Haandslynge og med

Vaabensteen; for den, der kæmper i sluttet Fylking tilfods, er et Spyd mere værd end to Sværd. Tilsøs ere brede Skjolde i Forening med Brynjer gode at have, dog ere Pandserne det bedste Dækningsmiddel ombord sammen med Hjelme og »hængende Staalhuer«; af Angrebsvaaben nævnes lange og korte Spyd, Paalstave og Gaffoker, Skjægøxer, Stavslwynger, Skæftefletter og Vaabensteen, desuden Laasbuer, Haandbuer m. m.

For at undersøge hvilken Tidsalders Vaabendragt det er, der saaledes beskrives i Kongespeilet, er det vistnok rigtigst enkeltviis at gennemgaae de nævnte forskjellige Dæknings- og Angrebsvaaben.

Gjennem hele Middelalderen ligeindtil langt hen i det 15de Aarhundrede udgjorde Brynjen det fornemste Stykke af den krigerske Dragt. Man havde som bekjendt tvende Slags, nemlig Ringbrynjer, dannede af et Væv af Jernringe, der greb ind i hverandre, og de langt sjældnere omtalte Spangebrynjer, dannede af smaa Stykker Jernplade, der vare fæstede paa

et Underlag af Lærred, Læder e. sl. Begge Slags Brynjer havde Form af en Kjortel eller Skjorte med Ærmer; oprindeligt have Brynjeærmerne ikke været ret lange; paa Afbildninger fra det 11te og 12te Aarhundrede, selv stundom fra det Sidstes Slutning, naae Ærmerne ikke meget over Albuerne, som det f. Ex. sees paa den i Fig. 1 gjengivne lille Goliathsfigur fra et fransk Haandskrift saavelsom paa den fra det noksom berømte Bayeux-tapet tagne Rytterskikkelse Fig. 2. Men i det 12te Aarhundrede blev det dog mere og mere Skik at lade Brynjeærmerne naae til Haandleddene, senere endog forlænge sig udover Hænderne enten i Form

Fig. 1.

Fra et latinsk Psalter, henimod 1100.

af Bælgvanter eller som fingrede Handsker, som det sees paa den i Fig. 3 gjengivne Ridderskikkelse, der er hentet fra Herrad von Landspergs Hortus deliciarum, et tydsk Billedhaandskrift fra den anden Halvdeel af det 12te Aarhundrede. Saaledes med Handskerne i eet Stykke med Ærmerne finder man i Reglen Brynjerne afbildede hele det 13de Aarhundrede igjennem; i det Hule af Haanden havde Handsken gjerne en Slidse (den sees f. Ex. paa Fig. 5),

Fig 2.

Fra Bayeuxtapetet.

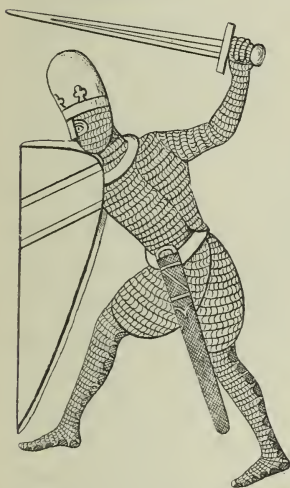
hvorigjennem man, naar man vilde, kunde stikke Haanden ud for at frigjøre den (see Fig. 4); netop fordi Handskerne som oftest vare ieet med Brynjen, er det meget forklarligt, at Kongespeilet ikke nævner dem særskilt som en Deel af Udrustningen. Ganske det samme er Tilfældet med Brynjehætten eller Brynkollen, som dog nævnes særskilt baade i Sverres Saga, der hvor Kongens Udrustning i Slaget ved Oslo, Aar 1200, beskrives*), og i den gamle norske Hird-

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 8de Bd. P. 276. Brynkolle er her mindre correct gjengivet ved Stormhue af Oversætteren.

skraa (af P. A. Munch henført til Aaret 1275) der, hvor den foreskriver, hvilke Vaaben Skutilsvendene skulde eie*). Allerede meget tidligt har det været Brug at give Brynjen en Hætte til at slaae op over og bedække Hovedet med Undtagelse af Ansigtet; denne Hætte sees f. Ex. paa Skikkelserne Fig. 2 fra Bayeuxtapetet og Fig. 3 fra Hortus deli-

Fig. 4.

Fig. 3.

Fra Herrad v. Landspergs Hortus deliciarum, Slutn. af 12. Aarh.

Fra et Maleri fra Nedstryens Kirke, Slutn. af 13. Aarh.

ciarum, og vil gjenfindes paa en Mængde Afbildninger fra hele det 13de Aarhundrede, f. Ex. Sir Williams Longespées Gravsteen fra 1226, Fig. 8, og de tvende Fig. 9 og 10, begge fra Slutningen af Aarhundredet. Fig. 4, der er hentet fra det høist mærkelige norske Kirkemaleri fra Nedstryens

*) Jvfr. den gamle Udgave og Oversættelse fra 1666 af den norske Hirdskraa ved Jens Dolmer, 34 Cap. P. 244.

Kirke, gjengivende Legenden om Keiser Heraklius's Kamp med Kong Kosroes af Persien, hvilket nu opbevares i Bergens Museum, og som uden Tvivl skriver sig fra Slutningen af det 13de eller Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, viser at Brynjehætten var iet med Brynjen ligesom Handskerne, men at man kunde smøge begge Dele af sig for Bekvemmeligheds Skyld; til nærmere Oplysning heraf er den fra et engelsk Haandskrift fra Slutningen af det 13de Aarhundrede tagne Ridderskikkelse Fig. 5 meget vel skikket. Imidlertid er

Fig. 5.

Fra et engelsk Haandskrift fra henved 1300.

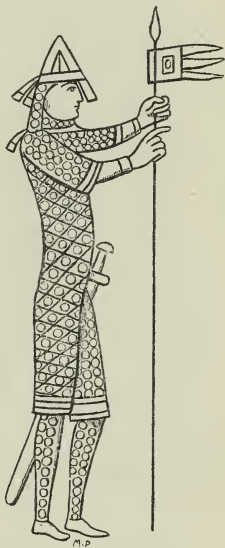
det fuldkomment sikkert, at Brynjehætten stundom bares adskilt fra Brynjen, i hvilket Tilfælde det da faldt naturligst som i Sverres Saga og i Hirdskraaen at nævne den særskilt som en Deel af Udrustningen. Afbildningerne antyde endog stundom umiskjendeligen, at Hætten ikke bestaaer af et Væv af Ringe saaledes som Brynjen, og et enkelt Sted af et tysk Heltedigt*) viser, at Hætten, »das Kollier«, stundom kun var et udstoppet Stykke dannet af blødt Tøi. Først i det 14de Aarhundrede blev det staaende Skik og Brug istedenfor Brynjehætten at bære en Brynjekrave (»camail«), der hang

*) Nemlig »Titurel«, den yngre Bearbejdelse fra omtrent Aar 1270; jvfr. et nyligt udkomment Skrift af San-Marte (Schultz): Zur Waffenkunde des älteren deutschen Mittelalters (Quedlinb. u. Leipz. 1867) P. 58.

løst ned om Halsen fra Randen af en lille Jernhue, hvilken sidste efterhaanden voxede op til den for denne Periode eiendommelige Bækkenhjelm.

Medens Brynjen skaffede Værn for Kroppen, Armene og Hovedet, beskyttedes Benene ved Hjælp af Brynjehoser, i Reglen ligesom Brynjen bestaaende af et Væv af Jernringe, og som det synes i Reglen gaaende i eet Stykke fra Beltestedet ligetil Fodspidserne. Vistnok den tidligste Fremstilling af dette Værn forekommer paa Bayeuxtapetet, hvor det dog kun er nogle af de Fornemste af Normannerne, der, som Vilhelm Erobreren selv i Fig. 6, ere afbildede med Brynjehoser. Endnu hele det 12te

Fig. 6.

Fra Bayeux tapetet.

Aarhundrede igjennem have Brynjehoser efter de samtidige Afbildninger at dømme været temmelig sjældent brugte; i det 13de Aarhundrede forekomme de derimod som oftest sammen med Brynjen. Paa de i Fig. 3 og 11 gjengivne Ridderskikkelser, begge tagne fra Herrad von Landspergs *Hortus deliciarum*, altsaa fra den anden Halvdeel af det 12te Aarhundrede, bedække Brynjehoserne kun Forsiden af Benene og ere snørede sammen paa Bagsiden med Lidser; man kunde fristes til at gjætte, at det er til denne Form, at Inge Baardsons Saga hentyder, hvor den beretter, at der blandt det overvættes store Hærfang, som Baglerne gjorde ved Overfaldet paa Nidaros i Marts 1206, fandtes tre Hundrede Ringbrynjer og »gammeldags Brynjehoser»^{*)}; paa Afbildningerne fra det 13de Aarhundrede finder man nemlig som oftest, at Brynjehoserne omslutte

^{*)} Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 9de Bd. P. 81.

Benene heelt, som det sees paa Fig. 4, 7, 8 og 18; dog forekomme de paa Bagsiden snørede Hoser endnu leilighedsvis lige indtil Slutningen af Aarhundredet. Undtagelsesviis er det paa Afbildningerne antydet, at Brynjehoserne kun naae til nedenfor Knæene, i hvilket Tilfælde der da er særskilte Værn for Skinnebenene og Fødderne, Franskmandenes »chausses«, Tydkernes »Kolzen«; disse ere stundom ikke dannede af Ringe eller smaa Jernplader, men erstattede med et Værn, der synes at have været enten af Læder eller udstoppet og gennemstukket, men udvendigt af en eller anden Slags Tøi.

Brynjens og Brynjehosernes tætte, smidige og stærke Væv af Jernringe har utvivlsomt ydet et meget godt Værn mod Sværdsæg og Spydsod; men om Brynjen end ikke let lod sig gjennebryde af den Tids Vaaben, saa gav den dog ingen Beskyttelse mod Contusioner. Det var derfor almindeligt, især i det 13de Aarhundrede, nedenunder Brynjen at bære en Slags tykke Hærklæder, som i England og Frankrig benævntes »gambaison« eller »gambais«, som Hirdskraaen benævner Spaldiner eller Vaabentroie, og som Kongespeilet benævner et Pandser*). Paa de gamle billedlige Mindesmærker sees stundom et langt og folderigt Kjortelskjød at hænge ned under Brynjen, som f. Ex. paa det Lavatorium i en Rytters Skikkelse udentvivl fra den sidste Halvdeel af det 13de Aarhundrede, som gjemmes i det oldnordiske Museum og som er gjengivet i Worsaaes »Nord. Olds.«

*) Udtrykkene »Spaldenier« og »Panzier« forekomme i samme Betydning hos de tyske Digtere fra det 13de Aarhundrede; naar San-Marte troer, at der har været gjort Forskjel mellem Spaldenier og Spalier, og at det første betegner et Stykke af Jernrustningen, saa beroer dette vistnok kun derpaa, at han ikke har været opmærksom paa, at en udstoppet »Spaldenier« uden nogen Brynje over alene udgjorde og virkeligt blev regnet for et ganske forsvarligt Værn (jvfr. Z. Waffenkunde d. ält. deuts. Mittelalters, P. 55).

Fig 536; dette er neppe det egenlige Pandser, der jo efter Kongespeilet kun skulde naae til midt paa Laaret, og som derfor paa mange Billeder maa tænkes skjult under Brynjen. Paa andre samtidige Billeder, f. Ex. Fig. 7 fra et tysk Miniaturmaleri fra Slutningen af det 12te Aarhundrede, der viser os en Ridder i Spangebrynje,

sees derimod Pandseret meget tydeligt ragende nogle faa Tommer nedenfor Brynjen; paa de illuminerede Billeder er det saagodtsom altid anlagthvidt, og Afbildningerne gjengive det ofte bestemt som et meget tykt og stivt Klædemon; det vides med Sikkerhed, at de franske og engelske Ridders »gambaison» var en tyk gennemstukken Vams, udstoppet med Uld, Bomuld, Blaar eller, som der klages over, endog med gamle Klude. Der er herefter meget, som taler for, at de Haandskrifter af Kongespeilet, som sige, at Pandseret forfærdiges af blødt og opplukket eller opplydset Lærred, gjengive Meningen rigtigere, end de der tale om sværtet Lærred. Det var da ogsaa kun slige tykke udstoppede Hærklæder, der kunne antages alene, uden nogen Brynje over, at have afgivet et tilstrækkeligt Værn til at kunne kaldes en Rustning. Kongespeilet nævner udtrykkeligt Pandseret som det vigtigste Dækningsmiddel tilsøs; i Hirdskraaen nævnes Vaabentroien som Rustning for de lavere Klasser af Hirdmænd*), og udenlandsfra har man Vidnesbyrd endog i Mængde for, at man har brugt »gambaisons» uden Brynje over, baade i det 12te og 13de Aarhundrede;

Fig. 7.

Fra en tysk Haandtegning,
henved 1200.

*) Jvfr. Dolmers Hirdskraa P. 244.

at Pandseret alene ikke blev betragtet som en Rustning, man behøvede at undsee sig ved, bestyrkes derved, at man har Efterretninger om »gambaisons«, paa hvilke enhver Gjennemstikning var dækket med en Guldgylden*). Iøvrigt maa Pandseret, der i Beskaffenhed, ihvorvel ikke i Udseende, maa have lignet de Plastrons, der nuomstunder bruges i Fægteskolerne, i langt høiere Grad end den vistnok tunge men dog smidige Ringbrynje have bidraget til at gjøre hiin Tids krigerske Dragt stiv og ubekvem.

Ikke alene under selve Brynjen ansaaes det for nødvendigt, at bære et blødt Pandser; ogsaa under Brynjehætten bares der en udstoppet Pandserhue, hvis Form (som vore sjællandske Bønderpigens Huer nuomstunder) er gjengivet i Fig. 4. Det formodes at være denne Pandserhue, der leilighedsviis omtales i Kongespeilet under Navn af Kveifen; dog bruges det franske Ord »coif«, hvorefter dette er Fordreielse, baade om Brynjehætten og om Pandserhuen. Som det synes har man stundom i det 13de Aarhundrede under Brynjehætten baaret en lille skaalformig Jernplade paa Issen; men i ethvert Tilfælde først lige imod Slutningen af Aarhundredet kommer denne Jernplade tilsyne udenpaa Brynjehætten som en Overgang til den følgende Perodes Bækkenhjelm (see Fig. 15).

Brugen af en Jernplade til Værn for Brystet over det indre Pandser, men under Ringbrynjen, har man almindeligen anseet for fortrinnsviis eiendommelig for det 14de Aarhundrede. Kongespeilet staaer imidlertid ikke ene med sit Vidnesbyrd om, at Brystpladen har været i Brug allerede tidligere; den forekommer nemlig under Navn af »Plate« hos de tyske Digtere selv fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede ihvorvel sjældnere, hyppigere derimod hos dem, der have skrevet efter 1250. Den nævnes ligeledes under

*) Jvfr. Hewitt: *Ancient armour and weapons in Europe*, P. 255. Jeg benytter Leiligheden til, særligt at anbefale dette fortrinlige Skrift til den, der maatte ønske at gjøre sig bekendt med den ældre Middelalders Vaaben.

samme Navn i Hirdskraaen, som henhørende til den fuldstændige ridderlige Udrustning*):

Af de Dele af den i Kongespeilet beskrevne Rustning, som bares udenpaa Brynjevævet, fortjene de saakaldte Brynjobroge, der vare forfærdigede som et Pandser, og som bedækkede Laarene indtil Knæene, særligt at fremhæves; disse Brynjobroge, der rimeligviis brugtes for Bekvemmeligheds Skyld ved Ridningen, forekomme nemlig neppe paa noget samtidigt billedligt Mindesmærke og findes neppe omtalte før efter Midten af det 13de Aarhundrede. Ligeledes maae de i Forbindelse med Brynjehoserne af Kongespeilet nævnte Knæstykker af Jern opfattes som en af de Detailler, som vise hen imod et Tidspunkt efter Aaret 1250; tidligere vil man neppe nogensinde finde dem afbildede eller omtalte, idetmindste ikke fra Europas nordlige Lande**); af de fra det 13de Aarhundrede bevarede norske Ryttersegl findes kun Erik Præstehaders og Haakon Høilægs Sigiller fra 1296 at gjengive disse Knæstykker; deres Udseende sees af det der-

*) Den gamle Oversættelse af Hirdskraaen fra 1666 af Dolmer sætter Staalhandsker istedenfor Brystplade; og i det norske Folks Historie (4de Deel, 1ste Bd., Pag. 608) følger P. A. Munch samme Oversættelse. Nu kan vel »plate» i det gammelfranske Sprog betyde den af Staalskinner dannede Handske, hvis Brug dog er yngre end Hirdskraaen; men paa dette Sted betegner det udentvivl Brystpladen. Dog bør det bemærkes, at Erik af Pommerns Gaardsret, der jo maa betragtes som en senere dansk Redaktion af Hirdskraaen, allerede har ombyttet Pladen med Brynglover, 3: Handsker; jvfr. Dolmer P. 257.

**) Forfatteren San-Marte troer rigtignok i et hos Wolfram von Eschenbach forekommende Ord, »Schinnelier«, at gjenkjende en Fordreielse af det franske »genouillère«; hans Beviisgrunde synes imidlertid meget svage, saameget mere som dette sidste Ord formeentlig paa Fransk er en god Deel yngre. Nogle Haandskrifter af Wolframs Parcial skrive da ogsaa »Schillier«, og Oversættere som bl. a. Simrock have opfattet dette Ord som betegnende noget til Hjelmen Enhørende. Jvfr. San-Marte: Zur Waffenkunde P. 45—46.

med omtrent samtidige Kirkemaleri fra Nedstryen (Fig. 4), hvor Ridderne tillige bære tilsvarende Albuestykker. Der knytter sig en ganske særlig Interesse til disse Knæstykker af Jernplade, idet de maae betragtes som de første svage Spor til Overgangen fra Brynje- til Pladerustningerne, det første synlige Led i en langsom og gradeviis Udvikling, der lader sig forfølge fra c. 1250 til c. 1450, og ved hvilken Ringfletningerne Stykke for Stykke fortrænges af Jern- eller rettere sagt Staalplader. Det fortjener at bemærkes, at den norske Hirdskraa hverken nævner Brynjobrogene eller Knæstykkerne.

Foruden det allerede omtalte indre Pandser, der bares nedenunder Brynjen, nævner Kongespeilet et ydre Pandser til at bære udenpaa Brynjen, hvilket skal være uden Ærmer og idetmindste ifølge et af Haandskrifterne løst og vidt.

Fig. 8.

Gravsteen over Sir William Longespée, Jarl af Salisbury, † 1226.

At dette Overstykke benævnes et Pandser, stemmer med den franske Benævnelse for samme nemlig «pour-point», der netop tyder hen paa, at det engang har været Brug at have det udstoppet og gennemstukket; men alle Afbildninger fra det 13de Aarhundrede ere enige om at gengive det som en folderig, vid Kjortel af et blødt Stof, som oftest kun naaende til Knæene, som paa den i Fig. 8 gengivne Gravsteen over Sir William Longespée, Jarl af Salisbury, død 1226, sjældnere næsten fodsid og ligeledes sjældent og først efter Midten af Aarhundredet forsynet med kortere eller længere Ærmer som paa den i Fig. 9 gengivne Goliathsskikkelse, tagen fra

et Haandskrift fra Tiden henimod 1300. I det 14de Aarhundrede blev det Skik og Brug at bære Overkjortelen kort og ganske snever («Lendner», «cotte-hardie»)

med besynderligt udtakkede Ærmer. Den folderige, ærme-løse Overkjortel er et af de meest karakteristiske Kjendemerker for det 13de Aarhundredes Vaabendragt; vel seer man ikke sjældent Riddere fra dette Aarhundrede, endog fra dets anden Halvdeel gjen-givne uden Overkjortelen; det før omtalte Lavatorium afgiver et Exempel derpaa; men man vil yderligt sjældent finde nogen Afbildning, der er ældre end Aaret 1200, hvor der er viist en Overkjortel over Brynjen. Denne Kjendsgjering synes at medføre, at der bør være meget afgjørende Beviser tilstede, inden man henfører et Skrift, der som Kongespeilet antyder denne Klædeskik, selv blot til Slutningen af det 12te Aarhundrede. Af de en-

Fig. 9.

Fra et engelsk Haandskrift, henved 1300.

gelske Konger er Johan uden Land (1199—1216), af de skotske Alexander den 2den (1214—1219) den første, paa hvis Ryttersegl man seer Kjortelen udenpaa Brynjen. Selv i sydeuropæiske Lande er denne Skik kun faa Aar ældre; af østerrigske Fyrstesegl ere saaledes Leopold d. 6tes fra 1197 og 1207 de første, der bære Vidne om den. I Norge skal ifølge Sverres Saga Kong Sverre i Slaget ved Oslo 1200 have baaret baade et Pandser og en rød Overkjortel ovenpaa Brynjen*); der haves deri et forholdviis overordenligt tidligt Vidnesbyrd om Overkjortelens Forekomst, saafremt ellers denne Beretning er til at stole paa. Man vil maaskee mene, at Sverres Saga er ubetinget tilforladelig, da den er forfattet af en Samtidig; jeg skal dertil blot bemærke, at denne Saga dog maa have faaet sin endelige Redaktion efter 1202, eftersom Kong Sverres Død

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 8de Bd. P. 276.

berettes i den; og er den affattet f. Ex. 1210, da forekommer det mig ingenlunde urineligt, at Forfatteren, for at gjøre sin Skildring af Slaget ved Oslo mere levende, har iført sin Helt den Vaabendragt, der brugtes i Aaret 1210, uden at tænke over, om denne Dragt allerede var i Brug i Aaret 1200. Med Hensyn til den Slags Detaillers objektive Sandhed have hiin Tids Historieskrivere øiensynligt været overmaade lidet nøieregnende. Jeg skal, om det ellers gjøres behov, tillade mig at nævne et Par Exempler derpaa. Enhver, der har læst Knytlingesagas mesterlige Skildring af Kampen i Sanct Albani Kirke, husker, hvorledes Bengt Svendsens Udseende beskrives: »han var iført en rød Skarlagens Kjortel, ovenpaa den havde han en Brynje og yderst en Silketroe uden Ærmer; han bar en guldbeslaaet Hjelm, et rødt Skjold, hvorpaa en Ridder stod malet, og et skjønt Sværd i Haanden« *). I Beretningen om Slaget ved Svolder skildrer Snorre Sturlasøn Olaf Tryggvesøn med de Ord: »Kongen stod i Løftingen paa Ormen og ragede høit op; han havde et guldlagt Skjold og forgyldt Hjelm og var let at kjende fra andre; han bar en rød kort Kjortel over Brynjen» **). Den Dragt, som her Prinds Bengt og Kong Olaf

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 11te Bd. P. 243.

**) Jvfr. P. A. Munchs Oversættelse af Snorre Sturlasøns Norges Konge-Sagaer, P. 146. Det er vel værd her at bemærke, at Odd Munks Saga om Olaf Tryggvesøn først udtrykkeligt siger: »Kongen var iført en rød Silkekjortel, saa fager som en Rose; udenpaa den tog han sin Brynje,« men dernæst i et følgende Capitel beretter: »Derefter gik han op i Løftingen tilligemed Kolbjørn, og begge havde deres guldbelagte Skjold og Hjelm paa Hovedet og Silketroe over Brynjen« (Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 10de Bd. P. 304 og 313). Odd Munk har som bekjendt forfattet sit Skrift paa Latin ved 1160—1170, men det foreligger nu kun i en yngre islandsk Bearbejdelse. Er det ikke tænkeligt, at det er den sildigere Bearbejder, der i Overeensstemmelse med Snorre Sturlasøn har indsat Beretningen om, at Kong Olaf bar Silkekjortelen udenpaa Brynjen, uden at ændse, at han lige forud efter Odd Munk har fortalt det Modsatte?

ere skildrede i, med Kjortelen over Brynjen, var sikkert nok hverken i Brug i 1086 eller Aar 1000; det er simpelthen den Dragt, som var i Brug, dengang Knytlingesaga og Heimskringlen bleve skrevne, og Forfatterne til disse have ikke taget i Betænkning at iføre Fortidens Helte deres egen Samtids Dragt. Dette er saa meget mærkeligere, som Snorre Sturlasøn fra sin egen Ungdom har maattet kunne huske den Tid, da man ingen Kjortel bar over Brynjen; at baade han og Knytlingesagas Forfatter have kjendt denne ældre Klædeskik, røbe de derved, at de paa andre Steder malende nok sammenligne Udseendet af en Skare brynjeklædte Mænd med en Vold af Iis*), hvorved Tanken om Kjortler over Brynjerne er udelukket. Et endnu mere slaaende Exempel paa en Forfatteren selv utvivlsomt fuldkomment bevidst Anakronisme m. H. t. Dragten frembyder Snorres Skildring af den Kamp i Irland, i hvilken Magnus Barfod fik Banesaar i Aaret 1103. »Kong Magnus havde en Hjelm paa Hovedet og et rødt Skjold, hvorpaa der med Guld var lagt en Løve; han var omgjordet med Sværdet Lægbider, det skarpeste Sværd med Tandhjalt og Middelkavle omlagt med Guld; i Haanden havde han en Kesie og en rød Silketrøie over Skjorten, paa hvilken der baade for og bag var indsyet en Løve af guul Silke**). Ved den gyldne Løve i det røde Felt har Snorre Sturlasøn rimeligviis havt det norske Rigsvaaben for Øie***). Men heraldiske Vaaben kom som bekjendt, idetmindste i Nordeuropa først i Brug 100 Aar efter Magnus Barfods Død; Richard Løvehjerte fører først i sit andet Sigil fra 1198 de tre Leopard i sit Skjold, og de danske tre Løver kjendes først fra Begyndelsen af Valdemar Seirs Tid.

*) Jvfr. P. A. Munchs Oversættelse af Snorre, P. 419 og P. 436, samt Oldnordiske Sagaer, 11te Bd. P. 324.

**) Jvfr. P. A. Munchs Overs. af Snorre, P. 448

***) Eller skulde der muligviis være tænkt paa Snorres Velynder Hertug Skules og formodentlig dennes Broder Kong Inge Baardsons Vaaben, en opretstaaende Løve uden Øxe?

Snorre Sturlasen maa altsaa selv som Voxen have oplevet Opkomsten af de heraldiske Mærker, og dog anbringer han dem paa Magnus Barfods Skjold og Overkjortel. Endnu blot een Bemærkning: ved Svolder bar Kolbjørn Staller samme Dragt som Kong Olaf; i hiin Fægtning i Irland bar Eivind Alboge en rød Trøie ganske som Kong Magnus's*); ved Oslo var Ale Halvardsen klædt ganske som Kong Sverre; ved alle tre Leiligheder gav denne Overeensstemmelse i Dragten Anledning til Feiltagelser. Denne Parallelisme i Beretningerne er neppe tilfældig; den kan ikke andet end give Anledning til en vis Mistanke om, at man her har at gjøre med en stadigt tilbagevendende Fiction, og at det muligviis blot er for at sætte denne Fiction i Scene, at Forfatterne med velberaad Hu have givet fuldstændige Skildringer af Kongernes Dragt; har der været en slig bevidst Hensigt tilstede, da kan man ikke undre sig over, at der er begaaet Feiltagelser i Beskrivelsen af Dragten, selv af en samtidig Forfatter; thi for det stilistiske Øiemed har det været af heelt underordnet Betydning, om den givne Skildring af Dragten var objektiv rigtig eller ei; og det skulde da være gaaet underligt til, om den ikke var bleven falsk. — Efter denne maaskee altfor vidtløftige Digression skal jeg vende tilbage til Betragtningen af de enkelte Dele af den i Kongespeilet beskrevne krigerske Udrustning.

Bryngehætten i Forening med Pandserhuen afgav i og for sig et ganske godt Værn for Hovedet; hele det 13de Aarhundrede igjennem seer man derfor ogsaa af de samtidige Afbildninger, at Ridderne jævnlige ere gaaede i Kamp uden nogen anden Hovedbedækning; allerede Bayeux-tæpet frembyder Exempler derpaa (see Fig. 2); men dette samme Mindesmærke viser tillige, hvor tidligt det har været Brug til yderligere Værn at anbringe over Bryngehætten en Hjelm

*) Man kan her ikke undlade at spørge, om Eivind Alboge da ogsaa førte den gule Løve broderet paa den røde Trøie? Enten har Snorre ikke tænkt paa dette Spørgsmaal, eller han har ikke kjendt Heraldikens Grundprinciper.

i Skikkelse af en toppet Staalhue med en smal Skinne, den i Oldskrifterne saa tidt omtalte »nefbjörg«, ragende fra Panden ned over Ansigtet; denne, »den normanniske Hjelm«, som en fransk Antiquar har benævnt den*), holdt sig i Brug ei alene hele det 12te, jvfr. Fig. 1, 3 og 7, og hele det 13de Aarhundrede igjennem, som det sees paa Fig. 10 og 11, den første taget fra et engelsk Haandskrift fra Slutningen af det 13de Aarhundrede, den anden fra det omtrent samtidige Maleri fra Nedstryens Kirke; med forskellige Modificationer holdt den aabne Hjelm med Næseskinnen sig i Brug endog lige til Trediveaarskrigens Tid. At Hjelmen med Næseskinnen i Forening med Brynjehætten ikke lod meget af Hovedet og Ansigtet ubedækket, sees tydeligt nok af de her givne Billeder,

Fig. 10.

Fra et engelsk Haandskrift, henved 1300.

og maaskee endnu bedre af en det oldnordiske Museum tilhørende galvanoplastisk Afstøbning af en jordfunden lille

Fig. 11.

Broncefigur, som forud gjemtes i den flensborgske Samling. Ikke desto mindre lagde man Vind paa at skaffe Ansigtet en endnu bedre Beskyttelse; i et Bestiarium, som findes i den arnamagnæanske Samling, og som udentvivl skriver sig fra det 13de Aarhundrede, findes et Billede, der forestiller en Elefant med et Taarn paa Ryggen, fuldt af væbnede Mænd; man seer der, at Næseskinnen har faaet en stor, bladformet Udvidelse forneden; paa den endnu tidligere

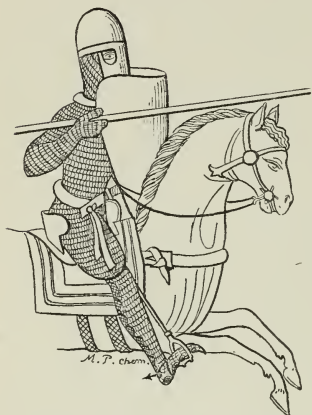

Fra Maleriet fra Nedstryen.

*) Nemlig Allou i sin »Étude sur les casques du moyen-âge« i Mémoires des antiquaires de France.

Rytterskikkelse fra Herrad von Landspergs Hortus deliciarum Fig. 12, er Næseskinnen endog voxet op til en heel Maske

Fig. 12.

Fra Herrad von Landspergs Hortus deliciarum. Slutn. af 12. Aarh.

for Ansigtet kun med to Huller for Øinene. Da dette imidlertid, saavidt bekjendt, er et ganske enestaaende Exempel, er det ikke rimeligt, at der i Kongespeilet ved »en Hjelm med fuldstændigt Værn for Ansigtet« er tænkt netop paa denne Form; det synes ulige rimeligere, at der herved og ved de »hængende Staalhuer«, saavelsom ved den »vide Staalhue af den tydske Slags«, som Kong Sverre ifølge Sagaen skal have havt paa i Slaget ved Oslo 1200*), er hentydet

til de fuldstændigt lukkede Hjelme, som maae antages at være opkomne i de allersidste Aar af det 12te Aarhundrede, eftersom Kong Richard Løvehjertes andet Sigil fra 1198 afgiver det vistnok tidligste bekjendte Exempel derpaa. Denne lukkede Hjelm blev baaren løst over Hovedet og under den bar man til yderligere Beskyttelse Brynjehætten og Pandserhuen. Allerede i Løbet af det 13de Aarhundrede forekommer den i meget forskellige Former. Hos den tydske Digter Wolfram von Eschenbach, hvis Værker antages at være skrevne i Aaringerne 1205—1210, synes de lukkede Hjelme endnu at finde Omtale som noget Nymodens, og de ere deri omtalte, som om den Deel, der beskyttede Ansigtet, »die Fintale« (en Fordreielse af det franske Ord »ventail«), ikkun

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 8de Bd. P. 276.

bandtes eller snøredes fast til Hjelman*). Vistnok en af de tidligste, endnu ikke fuldt udviklede Former af den lukkede Hjelm er gjengivet i Fig. 13, taget fra et Billedhaandskrift fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede af Heinrich von Veldecks »Eneidt», og dobbelt mærkelig derved, at den er smykket med et Hjelmtegn; denne bizarre Prydelse, i dette Tilfælde et Fuglehoved, der forfærdiges af Pergament e. dsl., forekommer nemlig ellers først ved Midten af Aarhundredet, og det er endda et meget tvivlsomt Spørgsmaal, om man, ei alene i Norden, men selv i England er istand til at paavise et Exempel paa Forekomsten af et egenligt

Fig 13.

Fra H. v. Veldecks Eneidt fra Begyndelsen af 13. Aarh.

*) Jvfr. San-Marte: Zur Waffenkunde d. ält. deutsch. Mittelalters Pag. 66. Man kommer herved til at tænke paa det noget dunkle Vers i Kæmpevisen om Ulv van Jern (jvfr. S. Grundtvigs Danmarks gamle Folkeviser I, Nr. 10, C, Vers 37):

«Saa tog hand en silcke-traaet,

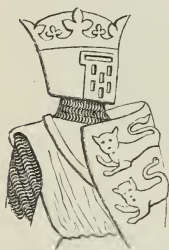
han band den offuer hans gytt hielm-nødt:

»Icke vilde ieg, det min festemøe skulle spørre
en smedie-suend skulle hugge mig til døde.»

Kongen har iforveien seet »igiennem hielm trange»; han bærer altsaa en lukket Hjelm; skulde «hielm-nødt» da muligviis betyde det samme som Wolfram von Eschenbachs »Fintale»? Og binder Kongen Visiret fast for Ansigtet, da han skal modtage Banehugget af Vidrik Verlandsen, af samme Grund som Skule Hertug holdt en Bukler for sit Ansigt i sin sidste Stund, og sagde til Birkebenerne: »Hugger mig ikke i Ansigtet, thi det er Uskik at gjøre sligt ved en Høvdning.» (Jvfr. Oldnordiske Sagaer 9de Bd., P. 368).

Hjelmtegn før efter 1300*). En meget almindeligere Form af den lukkede Hjelm i det 13de Aarhundrede er den, som man har benævnet Tøndehjelm, en oventil flad, næsten cylindrisk Staalhue, der hang ned om Hovedet til i Høide med Hagen, og hvis Visir, σ : den Deel, der dækkede Ansigtet, havde Tværspærker til at see udad og Huller for Munden til at drage Veiret igjennem; stundom var dette Visir fast forbundet med den øvrige Hjelm, stundom synes det at have været bevægeligt, saaledes som det maaskee kan

Fig. 14.

Fra Henrik d. 3dies Sigil.

antages om den i Fig. 14 afbildede Hjelm fra den engelske Konge Henrik den 3dies Sigil. Man forstaaer let ved at betragte denne Afbildning eller endnu bedre de tvende Lavatorier i det oldnordiske Museum, der forestille Ryttere med slige Hjelme, hvorledes det i Slaget ved Tagliacozzo 1268, hvor Carl af Anjou overvandt Conradin og tog ham fangen, kunde hændes en af de franske Riddere, Guy de Montfort, at han ved et Landsestød fik Hjelmen dreiet rundt paa Hovedet, saa at Sprækkerne for Øinene kom til at sidde i Nakken; han hug om sig iblinde med Sværdet, indtil en af hans Stalbrødre omsider, efter at have navngivet sig for ham, fik Lov til at komme ham nær nok til at sætte ham Hjelmen ret paa Hovedet igjen**). Som det synes brugte man for at forhindre denne Slags Uheld saavel som det, at Hjelmen skulde

*) De Prydelser, der ere antydede paa Hjelmene f. Ex. i de to danske Adelsmænds Peder Finsens og Torben Pedersens Segl fra 1251 og 1263 fortjene nemlig ikke Navn af egenlige Hjelmtegn. Snarere tør man see saadanne i de sælsomme Prydelser, som den svenske Adelsmand Holmger Ulfson fører paa Hjelmen i sit Segl fra 1291.

**) Jfr. Carrée: Panoplie P. 19.

kunne stødes af Hovedet, at »opbinde« Hjelmen, d. v. s. med Snore eller Remme at gjøre den fast for og bag til Brynjen; ikkedestomindre var det nødvendigt under Hjelmen at bære Brynjehætten og Pandserhuen; ved en Tournering 1252 kom saaledes en engelsk Adelsmand Roger de Lemburn uforvarende til at dræbe sin Modstander Arnold de Montigny, fordi denne ikke havde nogen Brynjehætte under Hjelmen.*) Det er den ovenfor beskrevne fladtoppede Form af den lukkede Hjelme, som forekommer hyppigst paa danske, norske og svenske Segl fra den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede saaledes paa Hertug Erik af Sønderjyllands fra 1269, Peder Finsens fra 1251 og Torben Pedersens fra 1263, endvidere paa Kong Haakon den Unges fra 1250, Magnus Lagabæters fra 1265 og 1278 og selv paa Bjarne Erlingsens fra 1297 samt paa Birger Magnussøns fra 1254 og 1257, Magnus Ladelaases fra 1270 og Bengt Birgersøns fra 1283. Først henimod Slutningen af Aarhundredet fik den store Hjelme en mere rundtoppet eller spidstoppet Form og kom omtrent samtidigt til at naae heelt ned til Skuldrene, som det f. Ex. sees paa Fig. 15, taget fra Maleriet fra Nedstryens Kirke, og som den synes at være antydnet paa Magnus Lagabæters 3die Sigil, saavel som paa Erik Præstehaders

Fig. 15.

Fra Maleriet fra Nedstryen.

Segl fra 1296, hvorfra Fig. 16 er taget, og paa Haakon Høilægs af samme Aar, medens han endnu var Hertug. Den samme Form af Hjelmen holdt sig i Brug hele det 14de

*) Jfr. Hewitt: Ancient armour P. 234.

Aarhundrede igjennem, men forekommer da saagodtsom

Fig. 16.

Fra Erik Præstehaders Segl 1296—98.

altid forsynet med Hjelmtegn og Hjelmklæde, f. Ex. paa Magnus Smeks Segl og paa det Signet, der gjemmes i det oldnordiske Museum, og som har tilhørt en Markvard Skinkel. — Paa Afbildningen Fig. 16 fra Erik Præstehaders Sigil vil man finde to opretstaaende Vinger ved Skuldrene, prydede med

den norske Løve; disse paa fransk saakaldte »ailettes« vare ikkun en af Pergament eller Læder dannet Prydelse, der er karakteristisk for Slutningen af det 13de Aarhundrede og kun bestemt til at stille de heraldiske Mærker tilskue; man var ikke tilfreds med at have dem anbragt paa Skjoldet, Hjelmen, Overkjortelen og Hestedækkenet, stundom endog paa Sadelbuen; saamegen Priis satte man allerede paa disse adelige Mærker, neppe Hundrede Aar efter at de vare komne i Brug.

Kongespeilet gjør Forskjel mellem tvende Slags Skjolde,

Fig. 17.

Fra et Bibelhaandskrift.

Bukleren og det egenlige Skjold. Bukleren (Navnet vistnok fordreiet fra det franske »bouclier«) var et rundt lille Skjold, der førtes i den venstre Haand, og derfor kun brugtes i Kampen tilfods og tilsøs; dets Udseende og Anvendelse sees af Fig. 17, en fantastisk Randtegning fra et Haandskrift af Bi-

belen, som Kugler, ihvorvel neppe med Rette, henfører til det 14de Aarhundrede; det sees ogsaa afbildet paa

en med Udskæring forsiret Æske af Hvalrostand, som gjemmes i det oldnordiske Museum, som ligeledes eier et sligt lille Rundskjold, rimeligviis fra det 13de Aarhundrede.*) Bukleren omtales iøvrigt sjældent i Oldskrifterne, ihvorvel den nævnes baade af Kongespeilet og Hirdskraaen; maaskee man deraf med nogen Rimelighed kan slutte, at den først er kommen i almindelig Brug i Norden ved et Tidspunkt i det 13de Aarhundrede, da de fleste og vigtigste af Oldskrifterne allerede vare førte i Pennen. — Det egenlige Skjold brugtes saavel tilhest som tilfods og førtes derfor hængende i en Rem over den høire Skulder. I Kampen tilhest spillede det store Skjold i den ældre Middelalder en vigtig Rolle, idet det hang ned og bedækkede hele Rytterens venstre Side; paa denne Side er det endnu i vore Dage Rytteren vanskeligt nok at føre sine Vaaben og værgesig med Eftertryk og har været det endnu langt mere i hiin Tid, da Rytteren maa have haft ondt ved at bevægesig, indesluttet som han var i en vistnok i høieste Grad ubekvem Pandserdragt og tilmed i en snever Sadel. Hvor meget man har sat Lid til Skjoldet fremgaaer deraf, at en Rolandsstøtte fra det 11te Aarhundrede ved Domkirken i Milano kun har Brynjeklædning paa det høire Been.**)

Paa Bayeuxtapetet forekommer det store Skjold af Form som en Papirsdrage (see Fig. 2) af Mandshøide, ganske fladt, forneden spidst, foroven rundt efter en Halvcirkel. Allerede i det 12te Aarhundrede træffes det brugt tilhest og tilfods i en noget anden Skikkelse, (see Fig. 3, 7 og 12), nemlig lige afskaaret foroven og stærkt bøiet; efter al Rimelighed er det disse bøiede Skjolde, som Kongespeilet be-

*) See Worsaaes »Nordiske Oldsager i det Kgl. Museum i Kjøbenhavn«, Fig. 555 og 571.

**) Jvfr. von Sacken: Die Ambraser Sammlung, 1ste Bd. P. 59 i Anmærkningen.

nævner lukkede. I Løbet af det 13de Aarhundrede blive Skjoldene bestandigt mindre og mindre; endnu paa Haakon den Unges Sigil fra 1250 og paa Knud Jarls fra 1255, saavelsom paa den engelske Konge Henrik den 3dies, og Edward den 1stes fra 1270 (see Fig. 14 og 19) har Skjoldet den bøiede eller lukkede Form; men allerede paa Magnus Lagabæters Sigil fra 1265 saavelsom paa Erik Præstehaders, Haakon Høilægs og Bjarne Erlingsens fra Aarhundredets sidste Decennium er Skjoldet svundet ind til en lille flad Plade, neppe tjenlig til andet end til at bære Adelsmærket tilsyne paa (see Fig. 16); det samme sees paa Maleriet fra Nedstryen (see Fig. 4 og 20). Dog forekommer leilighedsviis det lukkede Skjold ei alene ved Slutningen af det 13de Aarhundrede (see f. Ex. Fig. 9), men selv langt ind i det 14de kan man finde det gjengivet paa Gravmæler. At Skjoldet saaledes efterhaanden formindskedes, var en ganske naturlig Følge deraf, at det blev mere og mere overflødigt, altsom Rustningerne iøvrigt bleve fuldkomnere; heelt gik det af Brug, undtagen netop til Tournering, dengang Pladerustningen ved Midten af det 15de Aarhundrede naaede sin fuldstændige Udvikling. Det fir-kantede Skjold og den saakaldte Trallehjem, som findes gjengivet i alle Nutidens Adelsvaaben, have aldrig været brugte i Krig, kun til Tournering, Trallehjelen endda til den meest ublodige Art af Tournering, ved hvilken det kun gjaldt om den kummerlige Triumf med et Træsværd at slaae Hjelmtegnet af sin Modstanders Hjem.

Gaaer man fra Rytterens Rustning over til Hestetøiet, saaledes som det af Kongespeilet beskrives, da vil man let gjenkjende Sadelen som den, der i væsenligt uforandret Skikkelse var i Brug lige fra Slutningen af det 12te Aarhundrede til efter Middelalderens Slutning. En ældre Form af Sadelen, hvis Beskaffenhed dog neppe ganske lader sig oplyse, sees paa Rytterskikkelserne fra Bayeuxtapetet (see

Fig. 2 og 18) og paa endnu ældre Mindesmærker. *) Den senere brugelige Sadel, til hvilken Kongespeilet utvivlsomt hentyder, og som er fremstillet i Fig. 4, 12 og 19, havde tvende høit opstaaende, saakaldte Buer, begge forfærdigede af Træ; den forreste afgav Værn for Underlivet, tildeels endog for Laarene; den bageste tjente til at give et fast Støtte for Sædet, hvad der var af stor Vigtighed for Rytteren, som skulde kunne taale et kraftigt Landsestød paa Hjelmen, Skjoldet eller Brystpladen uden at lettes af Hesten. For at gjøre det lettere at sidde fast gjordes Sadelen meget trang mellem Buerne, saa at den maa have været høist umagelig at ride i. Stigremmene brugtes meget korte, og Rytteren traadte med Svangen af Foden, ikke med Ballen, i Boilerne. Sadelen fastholdtes fornemmelig ved Sadelgjorden, som Kongespeilet benævner Suzingull, ligesom de tyske Digteres »Surzengel« oisensynligt en Fordreielse af det franske »surceint«; af Sadelgjordens Styrke afgang det fornemmelig, om Rytteren skulde kunne modstaae et Landsestød, og Kæmpevisen om Svend Felding viser, hvormegen Vægt der lagdes paa at have en forsvarlig Gjord.***) Af ikke mindre Vigtighed var Bringeremmen, der tjente til at hindre Sadelen i at glide tilbage, og som ligefrem var spændt fra Sadelen omkring Hestens Bringe (see Fig. 12); denne Bringerem findes aldrig glemt paa de samtidige Billeder.

Hestebrynjen synes at være opkommet i den anden Halv-

*) See f. Ex. min Afhandling: Den tidlige Middelalders Vaaben, P. 18.

**) Jvfr. S. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser 1ste Bd., No. 31:

»Jeg førte ud af Dannemark
Vel femten gode Guldringe.
Havde jeg nu en Sadelgjord,
Da skulde de alle springe.«

Jomfruen flyer ham en Gjord, som er kvarteertyk og alenbred, og med den gjorder Svend Felding sin dannebrogede Hest.

deel af det 12te Aarhundrede, men først lang Tid efter at være kommen i almindelig Brug. Rigtignok fortæller Roman du Rou, der er skrevet efter 1150, at i Slaget ved Hastings:

Vint Willame li filz Osber

Son cheval tot covert de fer.

Men en Vaabenhistoriker*) har bemærket, at det formodentlig kun er for det gode Riims Skyld, at Forfatteren her har givet Hesten et Jerndækken. Paa Bayeuxtapetet ride selv de fornemste og fuldstændigst udrustede Riddere paa nøgne Heste, som det f. Ex. sees paa den derfra hentede Fig. 18. Snorre Sturlasøn lader i Slaget ved Stanford-

Fig. 18.

Fra Bayeuxtapetet.

bro Harald Godwinsøns Tingmænd ride paa brynjede Heste; enhver, vil huske den mesterligt skildrede Scene i Harald Haarderaades Saga, hvor Harald Godwinson selv Tyvende rider frem af Tingmændenes brynjeklædte

*) Hewitt i sin Ancient Armour, P. 169.

Rytterskare for at byde Toste Jarl Forlig og Harald Haarderaade syv Fod Jord, eller saameget, som han maatte være høiere end alle andre Mænd.*) Men med disse bryn-
 jeklædte Heste har det dog vistnok sit eget Forholdende. Alle de norske Beretninger om Slaget gaae ud paa at fremhæve, at Aarsagen til Nederlaget var den, at Nordmændene havde ladet Brynjerne blive tilbage paa Skibene; allerede dengang har man havt for Skik at søge Forklaringen til et Nederlag i Fjendens Overlegenhed i Vaaben og Udrustning. Ligesom for ret at stille Nordmændenes Mangel paa Brynjer i et grelt Lys, saa at ingen Læser skulde overse den, fortæller en af Sagaerne, at der var een eneste blandt Nordmændene, en Islænder, der havde en Brynje, og det var endda kun en Brynstak**); han tilbød Kong Harald den, som dog afslog den***). Snorre Sturlesøn lader endog de Nordmænd, der langt om længe under Eisten Orres Anførsel indtraf fra Skibene, kaste Brynjerne fra sig i Striden; dette lyder i høi Grad usandsynligt og leder kun Tanken mere hen paa, hvor megen Vægt der er lagt paa, at Nordmændene vare brynjeløse i Slaget; det kan ikke andet end bestyrke den Formodning, at det er for Modsætningens

*) Jvfr. P. A. Munchs Oversættelse af Snorre Sturlesøn P. 420.

**) Rimeligviis en kort eller paa anden Maade ufuldstændig Brynje, maaskee svarende til det franske Udtryk »haubergeon«, et Diminutiv af »hauber« eller »hauberk«, det sædvanlige Navn for en Brynje, svarende til det islandske Halsbjorg.

***) Jvfr. P. A. Munch: Det norske Folks Historie 2den Deel P. 333. Forfatteren indskrænker sig til at sige, at denne Islænder, Brand Gunnsteinson var den eneste, »af Kongens nærmeste Omgivelser«, der ikke var uden Rustning, rimeligviis fordi han kort efter i Overeensstemmelse med den engelske Annalist Henrik af Huntingdon fortæller om den ene Nordmand, som efter Kongen og Tostes Fald, men inden Eisten Orres Ankomst, alene forsvarede Broen over Derwentfloden, indtil en Engelskmand fra en Baad nedenfra gjennemborede ham »under Ringbrynjen.« Brand Gunnsteinson var allerede iforveien falden ved Kong Haralds Lig.

Skyld, altsaa i en bestemt Tendents's Tjeneste, at Snorre lader Tingmændene være brynjeklædte ei alene Mændene, men og deres Heste. Man maa gjøre sig saa store Forestillinger man vil om dette Rytteri, det være nu Svend Æstridsens Hjælpetropper eller ei, og om dets Udrustning, saa er der dog vistnok noget urimeligt i, blot paa en 150 Aar yngre Forfatters Udsagn, at tænke sig det forsynet med en Udrustning, hvortil ellers de første Spor først vise sig omtrent 100 Aar senere, og det tilmed i en heelt anden Kant af Europa, nemlig i Italien. — Mærkeligt nok fremhæver Haakon Haakonsøns Saga i Beretningen om Slaget ved Largs 1263, der jo nok af sin Samtid kunde betragtes som et Sidestykke til det ved Stanfordsbro, to Hundrede Aar forud, det skotske Rytteris brynjeklædte Heste *); det er muligt, at Sturla Thordsøns Beretning her kun indeholder en Reminiscents fra Snorre Sturlasøns Skildring; men der er ligeledes muligt, og maaskee rimeligst, at Sturla Thordsøn fremhæver de brynjeklædte Heste, fordi disse endnu i 1263 vare noget meget Usædvanligt i Nordmændenes Øine. Hestebrynjerne kjendes vel allerede fra Slutningen af det 12te Aarhundrede; de tyske Digtere fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede omtale dem **); men den norske Hirdskraa omtaler ikke Hestebrynjer, og først 1298 i England og 1303 i Frankrig blev det gjort til Pligt for Besidderne af visse Eiendomme at stille »chevaux couverts« til Kongens Tjeneste ***); og det er endda tvivlsomt, om disse have været brynjede eller blot forsynede med et Pandser eller, som Kongespeilet i Overeensstemmelse med tyske Digtere fra Begyndelsen af Aarhundredet benævner det, en Kovertur. Paa Afbildninger fra Middelalderen er

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer 10de Bd. P. 105.

**) Saaledes f. Ex. Ulrich v. Zazichovens Heltedigt, Lanzelot vom See. Jvfr. San-Marte: Zur Waffenkunde P. 245.

***) Jvfr. Hewitt: Ancient Armour P. 343 og 344.

det overordenligt sjældent, at selve Hestebrynjen findes afbildet; fra den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede har man derimod mange Billeder, hvor Hesten sees indhyllet i et stort Chabraque eller Dækken, hvorunder Hestebrynjen idetmindste i nogle Tilfælde kan tænkes skjult. Kongespeilet nævner et saadant Chabraque, en Grime, over Forparten af Hesten; paa dennes Kryds skulde da altsaa Brynjen være ubedækket, et Arrangement, som synes meget lidet rimeligt, og som ei heller gjenfindes paa de gamle Afbildninger. Nogle af de ældste billedlige Mindesmærker, der vise Hesten indhyllet i det store Dækken, ere Jarlerne af Winchester Saer de Quincys (1210—1219) og Roger de Quincys (1219—1244) samt Jarlen af Oxford, Hugo de Veres (1221—1263) Sigiller. Af de engelske Konger er Edward den

Fig. 19.

Edward den 1ste af Englands Sigil, 1270.

1ste (1270) den første, hvis Hest i Sigillet bærer dette Dækken, saaledes som det er viist i Fig. 19. Sverres Saga, der dog ellers i Skildringen af Slaget ved Oslo, Aar 1200,

lader sin Helt være iført en Vaabendragt efter den nyeste Mode fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, omtaler, at han red en brunn Hest*), som altsaa ganske vist ikke har været indhyllet i Brynje eller Kovertur. Af danske og norske Segl viser Skule Jarls (1225), Haakon den Unges (1250), Haakon den Gamles (1252), Knud Jarls (1225), Hertug Erik af Sønderjyllands (1260 og 1269) samt Magnus Lagabæters (1265 og 1278) alle Ridderne paa nøgne Heste; Koverturen sees først paa Magnus Lagabæters 3die Sigil samt paa Erik Præstehaders, Hertug Haakons og Bjarne Erlingsens Segl (1296—1297), ligesom den gjenfindes paa Maleriet fra Nedstryen (see Fig. 4 og 15); af svenske Ryttersegl er Bengt Birgersøns fra 1282 det første, som gjengiver den. Selv om vi gaae til Sydeuropa, finde vi ikke det store Hestedækken antydnet paa nogen af de savoyiske Fyrsters Sigiller før 1278, ligesaa lidt som paa noget af de østerrigske Hertugers Ryttersegl før 1262. Dette synes at pege stærkt hen paa, at det først seent hen i det 13de Aarhundrede kan være kommet i saa almindelig Brug, som Kongespeilets Beskrivelse maa antages at forudsætte det, at give Hesten Pandser og Brynje. I vore Kæmpeviser husker jeg kun eet Sted, hvor der er hentydet til Koverturen, nemlig i Magnus Algotsons (Aalegrevesøns) Vise:

»Der holder tre Hundrede raske Hofmænd
Og alle som Duer blaae:
Den Hest den er med Silke dækt,
Den Herre selv rider paa.

Her holder tre Hundrede raske Hofmænd
For uden ved vor Gaard:
Over er de i Silke klædt
Og under i Brynje haard.

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer 8de Bd. P. 276.

Skarpe er deres Glavind,
 Og spændt er deres Bue;
 Vrede er de i Sinde,
 Og haarde er de i Hu.«

Denne maleriske Skildring er, som om den med Hensyn til Costumet var skrevet ud af Kongespeilet; den refererer sig, som Capt. S. Grundtvig har oplyst, til en historisk Begivenhed fra 1287 eller 1288, nemlig Folke Algotsons Bortførelse af Svantepolk Knudsøns Datter Ingrid, den danske Drost David Thorstensøns trolovede Brud.*)

Angaaende de i Kongespeilet omtalte Angrebsvaaben kan jeg fatte mig i Korthed. Sværdet har endnu i det 13de Aarhundrede en fuldstændig Lighed med de jordfundne Sværd fra den yngre Jernalder. Klingen er altid tveægget, Pareerstangen lige eller bøiet lidt fremefter, Knappen eller Hjaltet meget stor, Haandfanget ikkun til een Haand; af denne Form er f. Ex. endnu det Sværd, som Erik Menved er afbildet med i Haanden paa Gravpladen i Ringsted Kirke.**)

Først senere hen i det 14de Aarhundrede blev det Skik at give Haandfanget paa Riddersværdet en Forlængelse; dog maa man herfra vel skjelne det egenlige Tohaandssværd, bestemt til at føres i Kampen tilfods; dette forekommer allerede tidligere, og i det oldnordiske Museum gjemmes der et Par høist mærkelige, der neppe kunde være yngre end det 13de Aarhundrede***). At Rytteren fører to Sværd, et spændt om Livet,

*) Jvfr. S. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser 3die Deel, No. 180 og 181.

**) Jvfr. Kongegravene i Ringsted Kirke Pl. XVII. Det sees der, at endog Sværdknappen er prydet med det heraldiske Vaabenskjold.

***) See Worsaaes Afbildninger fra det oldnordiske Museum Fig. 429—431.

og et hængende ved Sadelbuen, som det foreskrives i Kongespeilet, veed jeg aldrig at have seet gjengivet paa noget af de gamle Billeder; muligviis har det ene været et kortere Vaaben med et eenægget, tungt og bredt Blad, maaskee det samme »tunge Sværd«, som Kongespeilet foreskriver for Kampen tilfods, hvis dermed ikke er meent Tohaandssværdet. En af Fremstillingerne paa Maleriet fra Nedstryen, Fig. 20, viser den persiske Konge Kosroes

Fig. 20.

Fra Maleriet fra Nedstryens Kirke.
Slutn. af 13. Aarh.

væbnet med et krumt Sværd; det er et Vidnesbyrd om, at Korsfarerne endog til det fjerne Norden have hjembragt Traditioner om Saracenernes Vaaben. *) — Brynkniven, som Kongespeilet henregner til den ridderlige Udrustning, findes først henimod Slutningen af det 13de Aarhundrede gjengivet paa de samtidige Afbildninger, og det er først i det 14de Aarhundrede, at den kommer tilsyne som en stadig Bestand-

deel af Udrustningen; ogsaa det, at Kongespeilet nævner Kniven, tyder saaledes hen paa en senere Affattelsestid end Slutningen af det 12te eller Begyndelsen af det 13de Seculum. De tyske Digtere fra det 13de Aarhundrede synes ikke at kjende Kniven som egenligt ridderligt Vaaben, og som saadant troer jeg heller ikke, at det findes nævnt i vore Kæmpeviser, hvor ofte end disse tale om »sølvbundne

*) Ogsaa paa Glasmalerierne i St. Denis vare de Vantroer afbildede med krumme Sværd, men iøvrigt i omtrent samme Rustning som de Christne.

Knive«; end ikke den norske Hirdskraa nævner Brynkniven iblandt de andre Vaaben.*)

Med Hensyn til Kongespeilets Beskrivelse af Glavinden og Spydet er der intet Væsenligt at bemærke. Landsestagen var i det 13de Aarhundrede endnu ganske glat uden særeget Indsnit for Haanden som i den senere Middelalder; endnu i det 14de Aarhundrede var man ikke kommet videre end til at omgive Stagen med en fremstaaende Ring for at den ikke ved Sammenstødet skulde glide gennem Haanden. Rytteren førte sin Glavind under den høire Arm ligesom dette Vaaben endnu føres af vore Dages landsebevæbnede Ryttere; den støttedes endnu ikke til den senere saakaldte Ryst **), en fra Brystpladen fremstaaende Hage eller Krog bestemt til at lade Landsestagen hvile i, naar den fældedes.

*) Ordet Brynkniv betyder rimeligviis en Kniv til at gennem-bryde Brynjen med og er dannet i Analogi med Ordet Brynthvarer. P. A. Munch antager rigtignok, at Navnet hidrører fra, at Kniven bares i et Væv af Jernringe; men de Lænker, hvormed man i det 14de Aarhundrede befæstede ei alene Kniven, men ogsaa Sværdet og selv den store Hjelm til Brystpladen, kunne umuligt have været benævnet Brynje. I det 13de Aarhundrede kjendtes desuden denne Skik endnu ikke.

**) Rysten nævnes dog allerede i en af Versionerne af Kæmpevisen om Herr Tønne fra Alsø, en Vise, der vistnok hidrører fra den ældre Middelalder. Jfr. Grundtvig Danmarks gamle Folkeviser 2den Deel, No. 34, B, Vers 48:

Hjelmen havde de om Hoved knyt,
Og Skjold havde de for Bryste:
Ved Siden hængte deres gode Sværd,
Deres Glavind var lagt i Ryste.

Rysten nævnes ligeledes i Visen »Den udkaarne Ridder«, No. CLII i Nyerup og Rahbeks Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen 3die Deel, P. 343:

Af de i Kongespeilet nævnte Fjernvaaben var Haandbuen som bekendt et ældgammelt Vaaben, der holdt sig i Brug lige til Middelalderens Slutning og endnu længere. Laasbuen er udentvivl det Samme som Armbrøsten („arcu-ballista“, „arbalète“); dette Vaaben synes allerede at have været kjendt i den tidligste Middelalder, men kun sjældent at have været brugt undtagen maaskee til Forsvar af og Angreb mod Fæstninger*). Pave Innocents den Anden forbød i 1137 Brugen af Armbrøsten mod Andre end de Vantro. Først i Slutningen af det 12te Aarhundrede kom Armbrøsten i almindeligere Brug, hvilket tilskrives Kong Richard Løvehjerte; han blev selv dræbt af en Armbrøst, hvori Krønikeskriverne selvfølgelig see en Himlens Gjengjældelse. Staalbuen paa Armbrøsten var i Regelen saa stiv, at der behøvedes mekaniske Hjælpemidler, en Gedefod, en Dunkraft eller et heelt Tridseværk til at spænde den; derfor var der næsten altid foran paa Skæftet anbragt en Bøile, hvori Skytten kunde sætte sin Fod, medens han spændte Buen, som det sees paa Fig. 21. tagen fra et Bestiarium fra det 13de Aarhundrede. Det er derfor ganske i sin Orden, at Kongespeilet udtrykkeligen foreskriver en veg Laasbue for den, som skal kæmpe tilhest, og som altsaa maa spænde den med Haanden. Om Hornbuen, der hos de tyske Digtere forekommer som de Vantroes Vaaben**), havde selve Buen tilvirket af Horn (?), eller om den havde sit Navn af en eller anden Eiendommelighed ved Formen, maa lades

Han førte, for sit Bryst.

En Glavind var slagen i Ryste.

Denne Vise synes imidlertid efter hele Costumet at dømme at være meget yngre, fra Slutningen af Middelalderen.

*) I Viollet le Duc's *L'architecture militaire au moyen-âge* P. 23 er der saaledes gjengivet et Billede fra det 10de Aarhundrede, paa hvilket man seer en Armbrøstskytte.

**) Jvfr. San Marte: *Zur Waffenkunde* P. 181.

usagt. *) Den norske Hirdskraa gjør ingen Forskjel mellem »Braaddene« til Laasbuen og Haandbuen; maaskee »Braadden« dog nærmest er den for Armbrøsten bestemte Piil. **)

Fig. 21.

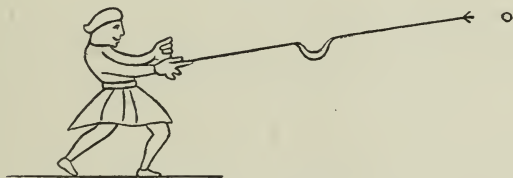

Fra et Bestiarium fra første Halvdeel af 13de Aarh.

Det fra Tydskland til os komne Ord Piil har oprindeligt været brugt iflæng om Armbrøstens og Haandbuens Projektiler.

Paalstaven og Gaffloken ere tungere og lettere Kaste-

Fig. 22.

Fra Bayeuxtapetet.

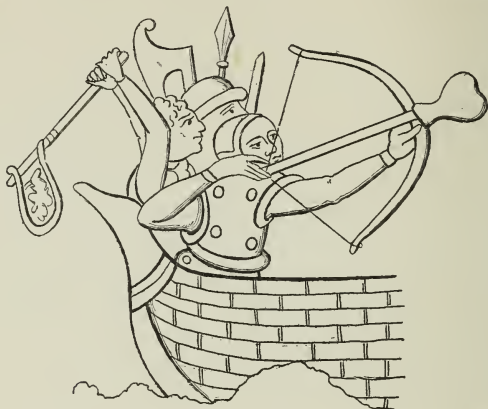
spyd. Haandslyngens Indretning sees af Fig. 21, saavel-

*) Paa Latin findes den benævnt: »Balista cornea« eller »cum cornu«.

**) Paa Fransk kaldes den »carreau«, hvoraf som bekjendt den anden Farve i Kortspil, Ruder, har sit Navn.

som af det karakteristiske lille Billede Fig. 22, taget fra Bayeuxtapetet. At Stavslyngen endnu var i Brug i den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede og navnlig tilsøs, fremgaaer af Billedet Fig. 23, taget fra et Haandskrift fra

Fig. 23.

Fra et Haandskrift henved 1300.

dette Tidsrum. Hvorledes det Vaaben Skæftefletten, som Kongespeilet og flere af Oldskrifterne omtale, har været beskaffent, er neppe til at oplyse.

Kongespeilets Beskrivelse af sin Tids Artilleri *) eller Beleiringsmaskiner giver ingen bestemte Holdepunkter for en kritisk Bestemmelse af Skriftets Alder; dertil vare disse Maskiner, forsaavidt man kjender dem, altfor eens hele Middelalderen igjennem, indtil de omsider, skjønt først seent, fuldstændigt fortrængtes af Ildvaabnene. **) Kun saameget kan man med Bestemthed sige, at den i Kongespeilet givne

*) Ordet Artilleri er allerede før Ildvaabnenes Indførelse blevet benyttet som Betegnelse for det Krigsmateriel, der ikke hørte til den enkelte Mands Udrustning, men maatte føres paa Axel efter Hæren.

**) I Ambrasersamlingens Archiv i Wien gjemmes der et pragtfuldt og for Artilleriets Historie meget mærkeligt Haandskrift, egenligt en Slags illustreret Inventariefortegnelse paa Vers for alle Keiser Maximilian den Førstes Toihuse. For Tøi-

Beskrivelse af Beleiringsmaskinerne ligesom den af Vaabnene passer meget godt til, hvad man veed om disse Ting fra det 13de Aarhundrede. Af Beleiringsmaskinerne anfører Kongespeilet først og fremmest de fire vigtigste, som virkeligt spillede Hovedrollen i den Tids Beleiringer, nemlig Valslyngen, Vædderen, Stormtaarnet og Gravsvinet.

Valslyngen er øiensynligt den samme Kastemaskine, der forekommer under saamange Navne i andre Lande, saasom »Trebuchet«, »Mangona«, og som paa Dansk sædvanligt bærer det fra Tydsken hentede Navn Blide. Den bestod af et høit Tømmerstillads med en horisontal Axel, der bar en lang Bjælke; paa dennes længste Arm var der befæstet en stor Slynge, i hvilken der lagdes en tung rund Steen, sjældnere en Tønde med brændbare Sager, stundom Aadselet af et styrtet Dyr; den kortere Arm af Bjælken var forsynet med Contravægt; den lange Arm af Bjælken haledes ned til Jorden, og i den dertil fæstede Slynge anbragtes Stenen, eller hvilket Projektil man nu brugte; naar man dernæst igjen lod den lange Arm løs, vippedes den i Veiret af Contravægten, og i en vis Stilling slap Slingens ene Rem løs, Slyngen aabnede sig og kastede sit Indhold ud paa en forholdsviis ikke ringe Afstand.*) Ved smaa Blider erstatte-

huset i Innsbruck er der imellem alle Kanonerne endnu aftegnet en Blide med Aadselet af en Hest i Slyngen. Haandskriftet er beskrevet i von Sacken: Die Ambrasersammlung, 2det Bd. P. 241. som No. 53 i Bibliotheket.

*) I Aaret 1850 lod Keiser Napoleon bygge en Blide saavidt muligt i Overeensstemmelse med de gamle Beskrivelser og Tegninger og dernæst foretage Forsøg med den af det franske Artilleri. Bjælken var $32\frac{3}{4}$ Fod lang; Contravægten veiede 9000 Pd.; efter nogle Forsøg lykkedes det med denne Blide at kaste en 24pds Kugle ud paa en Afstand af 280 Alen, en Bombe paa 50 Pd. paa 230 Alens og Bombe paa 110 og 160 Pd. paa 190 Alens Afstand; man vovede desværre ikke af Hensyn til Blidens Styrke at give Contravægten en større Vægt. At man i Middelalderen i enkelte Tilfælde har havt Blider, der kastede større Vægte og paa noget større Afstande, er udenfor enhver Tvivl. Jvfr. L. N. Bonaparte: Etude sur le passé et l'avenir de l'artillerie T. II P. 38.

des Contravægten stundom derved, at den korte Arm var forsynet ved en heel Deel Liner, hvori et Antal Mennesker blev sat til at trække eller rettere sagt at rykke. Øie-medet med Bliden var deels at forurolige Fætningens Indre, deels at drive Besætningen fra Muren og ødelægge de Værker af forskellige Slags, den der opførte af Tømmer. Af Fæstningens Forsvarere brugtes Bliden især mod Angriberens Beleiringsmaskiner. Ogsaa tilsøs fandt den stundom Anvendelse.

Vædderen var en lang Bjælke anbragt paa Hjul og jernbeslagen i den forreste Ende, med hvilken den med mangfoldige Menneskers forenede Kræfter stødtes mod Fæstningsmuren for at lægge Breche i denne. Den maatte alt-saa bringes hen til Foden af Muren, og var der en Grav foran, maatte denne først udfyldes. Ofte foretrak man at lægge Breche i Muren med Hakken og Brækstangen. Hvad enten man brugte den ene eller den anden Frenøgangsmaade, gjaldt det om at skaffe Arbejderne et Værn mod den Hagl af Pile, Stene o. s. v., hvormed Forsvarerne naturligviis ikke undlode at overøse dem. Dertil tjente Gravsvinet, i andre Sprog sædvanligt benævnet Katten, et af Tømmer bygget Skjærmtag udvendigt behængt med raae Huder, for at man ikke let skulde kunne sætte Ild paa det; det skjødes paa Ruller henimod Foden af Fæstningsmuren.

Paa samme Maade bevægedes Stormtaarnet, af Kongespeilet benævnet Kastali øiensynligt efter den franske Benævnelse »chasteil«, der forekommer iflæng med »bef-froi« (Barfred); det var en høi Tømmerbygning, der skaffede Angriberen Commandement over Fæstningsmuren, saa at han lettere med sine Bue- og Slyngeskud kunde for-drive ham fra denne; Stormtaarnet tjente tillige til at skaffe Angriberen Adgang til Muurkronen, idet det var forsynet med en Klapbro, der naar Stormtaarnet var bragt nær nok til Muren, nedlodes paa denne. Kongespeilet synes ikke at

kjende den Combination af Katten og Stormtaarnet, som Franskmændene kaldte »chat-chasteil« eller »chat-faux«. *)

Det Middel at undergrave Fæstningsmuren, fra Forsvarernes Side Beleiringsmaskinerne, idet man afstivede Minegangene med Tømmer og bragte dem til pludseligt at styrtede sammen ved at sætte Ild paa Tømmeret, kjender Kongespeilet meget vel; det anbefaler endog Forsvarerne at anlægge et forud beredt Minesystem.

Om sin Tids Befæstningskunst og Fæstningsbygning meddeler Kongespeilet destoværre Intet; det taler kun om forskellige Vaaben, der kunne komme til Nytte ved Fæstningers Forsvar. Nogle af de Midler, det omtaler, kunde for den Sags Skyld gjerne bruges den Dag idag i en Fæstning, hvor Angriberen er naaet hen til Foden af Værkerne, og som er bragt til den Yderlighed, hvor de værste Midler blive de bedste; jeg tænker herved paa de Gjenstande til at kaste ned paa Fjenden ved Foden af Muren, der nævnes og beskrives under allehaande Navne, saasom Igelkatte, Slagbrande, Løbehjul og Skudvogne. Andre af Forskrifterne gjælde Foranstaltninger til Fæstningens Sikkring, som man ogsaa andenstedsfra kjender fra Middelalderens Beleiringer saasom Opsætningen af jorddækte Blinderinger, Murens Forstøtning ved Tømmer og Jord, samt Anbringelsen af »Hænge-Vigskaar« **) paa Muurkronen. Endeligt er der

*) Af dette Udtryk chat-faux komme tvende i de nyere Sprog benyttede Udtryk, der begge betegne Tømmerstilladser, rigtignok med et forskjelligt Bibegreb, nemlig »échafaud« og »catafalco«. I den senere Middelalder gik man over til at benævne Stormtaarnet en Kat, og derfra har dette Ord holdt sig i det nyere Sprog som fortificatorisk Betegnelse for et høit, dominerende Værk. Mange af Fæstningen Fredericias Bastioner havde idetmindste endnu i 1849 »Katte«.

**) Disse »Hænge-Vigskaar«, der almindeligt forklares som en Slags Faldporte eller Lemme i Skydeskaarene, kunne muligviis tydes paa en anden Maade, nemlig som de lette Gallerier af Planker, Franskmændenes »hourdes«, der i den ældre

nogle af de Forskrifter, Kongespeilet giver, som tyde mere hen paa en vis Lyst hos Forfatteren til at theoretisere over Sagen end paa selvstændig Krigserfaring. Dertil regner jeg Forskriften om, at man skal bruge Slingesteen af brændt Leer, som gaae i Stumper ved Anslaget, saa at Beleireren ikke kan kaste dem ind i Fæstningen igjen. Ogsaa det sindrige Redskab til at fiske Fjenden op fra Foden af Muren, som kaldes Brynklungen, seer stærkt ud til aldrig at have hørt andensteds hjemme end i Fantasiens Verden. Kongespeilet nævner endeligt og det endog som et Hovedvaaben, der dog desværre aldeles ikke beskrives, en krum Skjoldjætte, udspyende en giftig (eller brændende) Lue. Ihvorvel man just ikke skal blive meget klog af denne mystiske Beskrivelse, saa maa man dog indrømme Muligheden af, at Talen er om en Slags Ildvaaben, vel ikke noget Skydevaaben, men dog en Krigsmaskine bestemt til at benytte Krudtet til at sætte Ild med; de egenlige Ildvaaben, i den Forstand vi nuomstunder benytte dette Ord, kunne ikke med Sikkerhed forfølges længere tilbage i Tiden end til Aaret 1326 eller maaskee til 1324 og ere neppe i Virkeligheden meget ældre idetmindste her i Europa.*) Men hele Middelalderen igjennem har man kjendt og

Middelalder altid i Beleiringstilfælde hængtes uden paa Fæstningsmuren langs Tinderne, og som havde Skydehuller saavel ud imod Marken som i Gulvet, saa at man fra dem kunde beskyde Fjenden i den »døde Vinkel« ved Murens Fod. Disse Gallerier spillede en stor Rolle i Middelalderens Beleiringskrig, og Fæstningsmurene indrettedes særligt til at modtage dem, indtil man i det 14de Aarhundrede ombyttede dem med murede Gallerier, byggede paa en Udkragning langs Kronen af Muren og forsynede med Machicoulis. Jeg tillader mig blot at fremsætte denne Tydning af »Hænge-Vigskaaene« som en løs Gisning til nærmere Overveielse for den, der maatte have gjort eller ville gøre Middelalderens militaire Architektur i Norden til Gjenstand for særegne Studier.

*) Jvfr. Lacabane: De la poudre à canon et de son introduction

brugt forskjellige Sammensætninger tjenlige til at sætte Ild med paa Bygninger og Skibe, og det er udenfor enhver Tvivl, at man i det 13de Aarhundrede har kjendt den Blanding af Salpeter, Kul og Svovl, som man kalder Krudt, og som synes at staae i meget nært Slægtskab med det østromerske Keiserdømmes »græske Ild«; Kundskaben om denne Blanding synes efter Constantinopels Fald 1204 at være kommen til Saracenerne, der have brugt den ved Forsvaret af Dami-ette 1218 og imod Kong Ludvig den Hellige i 1249 *); og rimeligviis er den igjennem dem naaet til Europa. Men der er hengaaet en rum Tid, i hvilken man vel har kjendt Krudtet, men ikke har fundet paa at bruge det i Skydevaaben; det seer næsten ud, som om der baade hos Araberne og hos Europæerne har været en ubestemt Fornem-melse af, at denne Blanding af Salpeter, Kul og Svovl maatte have en Fremtid for sig i Krigskunstens Tjeneste; maaskee Kongespeilets »krumme Skjoldjætte«, dette »Hovedvaaben«, som formodenlig ingensinde er blevet brugt for Alvor, om det overhovedet nogensinde har været til, er et Mindesmærke om denne Ildvaabnens Undfangelsestid. En anden Erin-dring om denne haves i den norske Historie i Beretningen om den Mand, Thrond Fisilier, der fra Flandern kom til Kong Erik Præstehaders Hof i Bergen i Julen 1294, og som »legede Hærbrest, hvilket er et saa stærkt Knald, at kun faa udholde at høre det, frugtsommelige Koner komme for tidlig derved, Mandfolk falde ned af deres Sæder«; hvad der behøvedes til at frembringe Knaldet »var fire Ting: Ild, Svovl, Pergament og Blaar.« »Denne Hærbrest, tilføier

en France; Lorédan Larchey: Origines de l'artillerie française; Favé: Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie, T. III P. 72 o. 353. Det sidste Værk er en Fortsættelse af Keiser Napoleons Værk af samme Titel.

*) See herom: Lalanne: Recherches sur le feu grégeois et sur l'introduction de la poudre à canon en Europe.

Laurentius Saga, frembringe Folk ofte i Strid, for at de, som ikke ere forberedte derpaa, skulle tage Flugten.« *)

Skal jeg til Slutning i faa Ord sammenfatte den Anskuelse om Kongespeilets sandsynlige Affattelsestid, der fremgaaer som Resultat af en nærmere Betragtning af den deri beskrevne krigerske Vaabendragt og Udrustning, da vil jeg resumere den saaledes: I de første Aartier efter Midten af det 12te Aarhundrede kan Kongespeilet ikke være skrevet; selv den Affattelsestid, som de nyere norske Historieskrivere have anseet for den rimeligste, nemlig mellem 1190 og 1196, lader sig ikke godt bringe i Samklang med, hvad man ellers veed om Vaabencostumet fra den Tid; det er det 13de Aarhundredes Vaabendragt, som er skildret i Kongespeilet, og der er Detailler i Skildringen, som snarest tyde hen paa et Tidspunkt ved eller efter Midten af dette Aarhundrede, hvorimod man forgjæves vilde søge efter Detailler, der bestemt kunde tyde hen paa en tidligere Affattelse. P. A. Munch paaviser et mærkeligt Slægtskab mellem Kongespeilet og den af Kong Magnus Lagabæter rimeligviis i 1275 givne Hirdskraa, og forklarer dette Slægtskab ved at opstille den Formodning, at Kong Magnus's Hirdskraa egenligt kun er en ny Redaktion af en ældre Hirdskraa fra Kong Sverres Tid, hvilken sidste er sporløst forsvunden **). For den, der betragter Sagen fra det Synspunkt, jeg har valgt, ligger den Forklaring af det indbyrdes Slægtskab mellem Kongespeilet og Kong Magnus's Hirdskraa meget nærmere, at begge disse mærkelige Mindesmærker heller ikke med Hensyn til Tiden, naar de ere affattede, ligge fjernt fra hinanden, at der maaskee ikke ligger to hele Decennier imellem dem.

*) Jvfr. P. A. Munch: Det norske Folks Historie, 4de Deels 2det Bd. p. 290.

**) Jvfr. P. A. Munch: Det norske Folks Historie, 4de Deels 1ste Bd. p. 577 og 595.

Forhaabenlig vil det ikke være nødvendigt, inden jeg slutter, udtrykkeligt at fralægge mig enhver Præension paa i det Foranstaaende at have begrundet og af-sagt en endelig Dom i Spørgsmaalet om Kongespeilets Af-fattelsestid; dertil veed jeg altfor vel, at et sligt Spørgs-maal maa afgjøres ved en kritisk Belysning ikke fra en enkelt, men fra alle Sider; det er netop i Erkjendelsen heraf, at jeg efter fattig Leilighed har søgt at bidrage mit til at belyse den enkelte Side af Spørgsmaalet, som fore-kommer mig tidligere at have været overseet mere end ønskeligt. Dette være min Retfærdiggjørelse for, at en Læg-mand som jeg taler med om et videnskabeligt Spørgsmaal, hvorom kun de Lærde have Føie til at afsige en Kjendelse.

NYERE SKRIFTER OM SPROGS OPRINDELSE.

AV E. JESSEN.

(FOREDRAG I OLDSKRIFTELSESKABET 6 NOV. 1866; NEDSKREVET SENERE.)

Man kan ikke sige, at dette æmne, sprogenes oprindelse, ikke går langt nok tilbage i tid til at vedkomme os her. Men nogen kunde tænke: dette er et ufrugtbart æmne; vide noget herom kan vi ikke; og hjærnespind bryder vi os ikke om; ja, det er dumdristigt at tale om tingenes oprindelse. Alligevel, man kan også tale om sligt uden dumdristighed. Siger en: jeg véd, at mennesket er kommet av aben, er det vel dumdristigt. Men siger han: enten er mennesket skabt straks som menneske, eller kommet av dyr, så er det ikke dumdristigt; for en tredje mulighed gives ikke. Der

er da også mænd nok, der ikke har ladt sig skræmme av dette æmne; som, i nyere tid, hos os konferensråd Madvig, i Sverig Claeson, i Tyskland Schelling, Wilhelm Humboldt, Jacob Grimm, Steinthal, Schleicher, og andre, i Frankrig Renan (forfatteren til 'Jesu levned'), i England Farrar, Wedgwood, samt Max Müller. Det er ikke dumdrigt, at samle og efterse, hvad disse mænd har sagt. Skulde jeg kort skildre dem, vilde jeg sige: de fleste af tyskerne, og svenskeren Claeson, lider af philosophi; andre tyskere, som Schleicher, og hos os Madvig, av 'videnskabelighed'; franskmanden Renan av åndrigheid; engelskmændene er sundest; de har mindst philosophi, og mindst affectation, være sig affectert åndrigheid eller affectert videnskabelighed.

Der er to svar på spørgsmålet. Man kan vel kalde dem folkelige svar. Man kan ganske vist kalde dem ældgamle svar. Der hører ikke lærdom, ikke philosophi, ikke historisk kundskab, naturvidenskab, eller sproggranskning, til at give dem. Det ene er: Gud skabte, Gud indstiftede sproget. Det andet er: menneskesproget kom av et dyresprog, et udråbsordssprog. Ingen af dé to svar vil nogensinde forstumme. Lad os se, hvorledes de lærde styrer mellem dem; så får vi vel med det samme set på svarene.

Man kan nærme sig sagen fra flere sider. Det første at gøre er at gå tilbage i tid, så langt som muligt. Det kunde synes håbløst. De fleste sprog kender vi kun, som de er nu; en del nogle hundrede år tilbage, eller ét, to, til tre tusend. Havde nu mennesker kun været 6,000 år på jorden, blev det jo en god del herav. Men det tal vil vel ingen her høre om. Og har der været talende mennesker, jeg vil ikke sige hundrede-tusender av år, men kun 50,000, eller 30,000, så bliver 2 til 3,000 så lidt herav, at det kunde ventes ikke at gøre kendeligt til og fra. Imidlertid, det må gøres. Og rent spildt bliver denne tilbagegaaen ikke. Vi får herved uigendrivelig stadfæstet to sætninger, som vi ellers også uden det kunde nå til. Den første er: beslægtede

sprog stammer altid fra ét grundprog. Den anden: sprogene bestod oprindelig av ubøjede rodord. Hver av de sætninger må vi se lidt på.

Beslægtede sprog stammer altid fra ét grundprog. Det er ifølge den simple lov, at sprog aldrig står stille, altid forandres, og spredt i rummet ikke kan ændres ens allevegne. Denne lov har gjort nogle få grundprog til de mangfoldige tungemål, der nu lyder på jorden. Jeg kender videnskabsmænd, sproggranskere, om ikke just sproghistorikere, der ikke vil høre om denne sætning. Det ligefremme bevis for, at f. e. alle 'japhetiske' sprog, det vil sige de fleste evropæiske, samt de persiske og nordindiske, stammer fra ét grundprog, tålt av ét folk, er et sprogsammenlignende bevis, som jeg her ikke får tid til så meget som at røre ved. Jeg vil se i en fart at skyde to genveje. For det første vilde jeg spørge: skal vi da hellere sige, at så mange sprog og dialecter, d. e. så mange folk og underavdelinger av folk, som der nu er, så mange har der været fra evighed av; fra al evighed har der været: danske, norske, svenske, sælændinger, københavnere, jyder, o. s. v., franskmænd, italienere, spaniere, portugiser, o. s. v.? Eller skal vi sige: nej, men Gud skabte straks så mange folk og underavdelinger av folk, som der er og har været? Eller skal vi sige: nej, menneskene var umælende, til de var blevn til så mange folk og underavdelinger av folk, som der er og har været? Det skulde forbavse mig, om nogen fulgte et av disse tre forslag. Og det skulde forbavse mig lige så meget, om nogen kunde give os mer at vælge imellem. Dernæst, for det andet, vilde jeg spørge: hvis denne sætning, beslægtede sprog kommer av fælles grundprog, stadfæstes i alle tilfælde, vi historisk kan følge, er den så ikke lov? kan vi så forudsætte andre love for de andre tilfælde? Lad os da se på de historisk bedst kendte tilfælde. Der er de romanske sprog: fransk, italiensk, spansk, portugisisk, valaksk, med deres mangfoldige underdialecter. De er vit-

terlig alle, i mindre end 2,000 år, fremgaaet av byen Roms sprog. Bedre eksempel har vi ikke. Det fortjæner at sikres. Man kunde falde på at sige: forskellen mellem de romanske sprog er fortsættelse av forskellen mellem de undertvungne grundbefolkningers sprog i det rommerske rige, etrurerne, kelterne, ibererne. Men jeg tror ikke, at nogen påstår sligt; jeg véd ikke av, at nogen kalder ét romansk sprog etrurisk-rommersk, et andet keltisk-rommersk, et tredje iberisk-rommersk, hvad også var umuligt at gennemføre. Jeg vil da ikke opholde mig herved, men et øjeblik ved en anden, virkelig fremsat, lære. Conferensråd Madvig nægter, at de romanske sprog er fremkommet ved bevægelser i latin selv; han lader dem opstå gennem de tyske folk, der trængte ind i det vestrommerske rige. Hvis dét var sandt, hvis ingen bevægelse var foregået i latin selv, så måtte forskellen mellem de romanske sprog vise sig som fortsættelse av forskel mellem de indvandrede tyske sprog (de var ellers yderst lidt forskellige). Det har imidlertid hverken konferensråden eller nogen anden påvist; og det kan naturligvis ikke påvises. Tysk indflydelse på romansk er av samme slags som tysk indflydelse på dansk eller svensk. Den består i indførelse av tyske ord, somtid af tyske vendinger. Den består ikke i indførelse af tysk sprogbygning. Denne sidste slags indvirkning vil konferensråden rigtignok også have fundet. Vi kan ikke her dvæle ved de løsrevne enkeltheder, konferensråden griber efter. Jeg vil nøjes med det punct, konferensråden selv lægger størst vægt på. Latinsk *amavi* betyder både 'jeg har elsket' og 'jeg elskede' (som aoristus, passé défini), men de derav komne romanske former, som fransk *j'aimai*, kun 'jeg elskede', mens til betydning 'har elsket' er lavet ny omskrivning, som fransk *j'ai aimé*. Dét, siger konferensråden, er åbenbart dannet efter tysk, som *ich habe geliebt*. Lad os først se på slutningens gyldighed. Conferensråden siger selv, at böjning fælles for græsk og indisk er fælles for sprogætten. Altså

er 'aoristus' (datid) fælles for ætten. Den er da bortfalden i tysk og latin, og dens betydning i begge overført på förnutidsform ('perfectum'). Denne har dernæst, både i rommersk og tysk, opgivet sin ældre förnutidsbetydning, hvortil, i begge sprog, er dannet ny omskrivning: *ich habe geliebt*, *j'ai aimé*. Nu kunde dog ikke begge sprog væntes i tid at følges aldeles nøje ad. Hvad gyldighed har da den slutning, at det av de to sprog, der kommer senest med det sidste trin i denne udvikling, må have lånt dette fra det andet sprog, når det sidste trin kun er følge av de tidligere, og når de tidligere ikke kan være lån på nogen af siderne? Således står det med konferensrådets slutning. Lad os nu efterse iagttagelsen. Der er ikke ret mange forfattere, som konferensråden behandler mere henkastende end Jacob Grimm, særlig med hensyn til hans 'syntax'. Jeg er ikke just ömskindet på Grimms vegne. Alligevel havde det her ikke været av vejen at rådføre sig t. e. netop med hans syntax. Denne omskrivning, *ich habe geliebt*, er slet ikke så særdeles gammel i tysk. Den gælder ikke i gotisk, ikke i ældste höjtyisk fra 7de og 8de århundred; der kan måske ikke opdrives to eksempler för 9de århundred. Den er altså yngre end de tyske indvandringer i Rommeriget. Og hvorledes står det nu med rommersk? hvorledes med Cicero? Han bruger ikke så ganske sjældnen vendinger som *satis habeo dictum* ('jeg har sagt nok'); ikke så sjældnen, at disse vendinger kan have været hélt ny på hans tid. Man kan trygt sige: omskrivningen er mindst tusend år ældre på rommersk side end på tysk. Hvad vilde man nu sige til en slutning, som, at omskrivningen følger i tysk, og skandinavisk, måtte være lånt fra rommersk? Så lidt lykkes det at vise den slags tysk indflydelse på romansk, end-sie da at forklare forskel mellem romanske sprog av tysk. De romanske sprog er fuldgyldigt eksempel på, hvorledes ét sprog, ved egen bevægelse, bliver til flere. Slående eksempler kan vi da lige så vel finde hos os selv. Det bedste her bliver

forskellen mellem islandsk og norsk; den er vitterlig opkommet, siden »Island byggedes av nordmænd«. — Det må være nok. Vi må nu gå til den anden sætning.

Sprogene bestod oprindeligt af ubøjede rodord. Det vil sige, for det første, at hvert sammensat ord, som *by-bud*, *spor-vogn*, selvfølgelig er yngre end de led, hvorav det er sammensat; for det andet, at alt, hvad vi kalder aflednings- og bøjnings-stavelser, er uoprindeligt, er kommet til under sprogenes udvikling. Og hvorledes? Som sammensætningsled. Afledning og bøjning var fra først av sammensætning. Når sammensætning er udvisket, kaldes den afledning eller bøjning; d. e., når et sammensætningsled ikke mer kendes straks som ord, kaldes det endelse eller forstavelse. Lad os tage eksempler. *Han elskes*, lød i oldnordisk *hann elska-sk*, av *elskar sik*, *sik* brugt som i tysk *es findet sich* ('det findes'), samt overført på 1ste og 2den person med. *Mand-en*, vides at komme av *mand-hin*. *Elske-de*, av *elske* og en fortid 'gjorde' av et tabt udsagnsord, der genfindes i engelsk *do*, tysk *tun*. Fransk *je chanter-ai*, er *chanter* og *ai*, 'jeg har at synge', 'jeg skal synge'; den spanske form, *cantar-é*, kan endnu skilles ved mellemkommende ord: *cantar te he*, 'jeg har at besynge dig', 'jeg skal besynge dig'. Indisk *as-mi*, 'jeg er', av *as*, 'være', og *mi*, 'jeg'. Den fra tysk lånte forstavelse *be-*, som i *be-holde*, er svækket av *bi*, nu *bei*. Det såkaldte 'augmentum' i 'aoristus', som i græsk *e-lipon*, indisk *a-lipam* ('jeg forlod'), ses at have været et ord med betydning 'da', 'dengang', eller 'för'. Og således videre. Aldrig er en bøjnings- eller aflednings-endelse eller -forstavelse sporet til andet ophav end dette. Alle er de av samme slags som i *rig-dom*, eller *for-byde*, hvor sammensætning endnu ligger klar for øje. Det er lydovergange, sammendragning, o. l., samt betydningsovergange, der udvisker denne sprogbygning. Den udviskende virksomhed er ikke lige stærk allevegne og til alle tider. Derfor er der sprog, hvor bygningen ligger klarere for dagen end i vores sprogæt. Således i dé asi-

atiske sprog, der hverken hører til de 'japhetiske' eller til de 'semitiske', den store række av sprog, der fylder det meste av Asien, og når ind i Evropa. I dem kan næmmere end hos os drages streg mellem ord og endelse, og måske tiere end hos os endelser ledes tilbage til ord. Gennemsigtigst skal de østligste være, som chinesisk, dog ikke ny-chinesisk almuemål, men chinesisk skriftsprog, der fremstiller et langt ældre talesprog. Så klart ligger bygningen her for øje, at alle aflednings- og böjnings-stavelser skrives som ord for sig. Slige stavelser, t. e. ejeformsmærke *ti*, og flertalsmærker som *men*, kalder de infødte chinesiske sproglærere 'tomme ord', i modsætning til 'fulde ord', d. e. egenlige ord. Dette har medført den vildledende opstilling av chinesisk som 'enstavelses-sprog'. At chinesisk ikke er mer enstavelses end dansk, kan ses ved at kaste et øje på Chinas kort. — Det får være nok om den 2den sætning.

De to omhandlede sætninger kan regnes til hovedudbyttet av den nyere sproggranskning, den sammenlignende eller historiske. Den sidste sætning, den om sprogbygning, er ellers allerede lagt for dagen i chinesisk skrift, og idetmindste tilnærmelsesvis i de ældgamle indiske sproglærere, forsåvidt de opløser ordene rigtig. Av nyere forfattere, der vedkommer os her, véd jeg ingen uden Renan, der forkaster den; han lader sprogene opstå pludselig med færdige bistavelser; ham kommer jeg siden til igen. Ellers følger, så vidt jeg har lagt mærke, de nyere forfattere om sprogenes oprindelse enstemmig begge sætninger; således hos os konferensråd Madvig, der i det sproghistoriske især ledes av Bopp, om han end nu og da går sin egen vej, som vi allerede har set.

Som vænteligt er, kan endnu hist og her findes lævning av andre tankegange. Exempel på selvmødsigelse ved den første sætning kan tages fra Max Müller. Mens han udleder alle japhetiske sprog fra ét grundsprog, siger han etsteds, at der aldrig har været ét fællestysk sprog, at der

altid har været forskellige tyske sprogarter. Dé to udsagn er naturligvis uforenelige. Det er to Max Müllere, der taler, hver på sit sted. Exempel på tvesyn ved den anden sætning giver konferensråd Madvig. Mens han ellers forklarer alle endelser som »agglutination«, som sammensætningsled, gör han undtagelse med genstandsformsendelser, som *-m* i *fabula-m*, *rege-m*. Disse endelser, ene blandt alle, er, siger konferensråden, ikke oprindelige ord; de har slet ikke noget at betyde; de er kun lyd. Konferensråden vil hermed undsætte sine syntactiske læresætninger, hvorefter der skal behøves et slags »*Almeencasus*«, som tillige er, så lyder konferensrådets ord, »*Objectscasus (Accusativ)*, *der i sig selv kun er en aldeles ikke mærket Form af Ordet; (thi kun ved at erindre dette begribes Accusativen i disse Sprog rigtigt)*«. Det vil med andre ord sige, at konferensrådets syntactiske forestillinger ikke holder prøve for virkeligheden. Konferensråden har næmlig ikke andet bevis for denne forbavsende undtagelse, end: »*kun ved at erindre dette begribes Accusativen rigtigt*«.

Ved den første av de to sætninger, sprogenes nedstamning fra nogen få grundprog, gör tanken naturligvis straks et skridt videre, og spør: kom da ikke disse 'grundprog' i en endnu langt længer tilbageliggende tid av ét allerførste grundprog? har ikke alle menneskelige tungemål fælles oprindelse? Av de forfattere, som indlader sig herpå, svarer de fleste: nej. Således Schleicher og Madvig. De finder forskel mellem sprogætter for stor til at enes med fælles oprindelse. Der er dog dem, der svarer anderledes. Såsom Max Müller. Han siger omtrent som så: jeg kan rigtignok ikke ligefrem bevise alle sprogs fælles oprindelse; men jeg kan heller ikke modbevise den; og jeg er meget tilbøjelig til at tro derpå. Se, det, mener jeg, er den eneste måde, vi har lov at svare på her. Av sprogene selv at bevise fælles oprindelse er vi udelukket fra; det var jo netop lighed, der skulde bruges hertil. Men fra sprogene

selv at hente modbevis er ligeså ugørligt. Vi kan ikke uden magtsprog sige: så eller så vidt må forskel udvikles, og ikke videre. Kan så stor forskel som mellem dansk og fransk udvikles, så kan nok så mange gange større forskel også udvikles, når så meget længer tid, eller så meget hurtigere ændring, medgives. Sproggranskeren kan derfor tage mod begge avgørelser fra naturforskeren. Siger denne: jeg kan godtgøre, at mennesker fremkom flere steder på jorden, så kan sproggranskeren bruge dét; lighed mellem idetmindste nogle av 'sprogætterne' er, så vidt vi nu kan se, ikke av anden art, end at den kunde komme av sig selv. Siger naturforskeren: jeg kan bevise, at mennesket kun opstod ét sted; det kan umulig hindre sproggranskeren; selv den største forskel mellem sprog er ikke av anden art, end at den kunde udvikles, når kun tid nok tilstår. — Nogen kunde tænke, at jeg her blander to ting, spørgsmål om menneskets oprindelse, og spørgsmål om sprogs oprindelse. Du glemmer, kunde en sige, at mennesket kan være skabt umælende, at mennesker kan have været som dyr, til de havde spredt sig vide på jorden, at sprog kan være opstået flere steder, selv om mennesket fremkom på ét. Jeg glemmer det ikke. Den tanke har jeg tit nok fundet fremsat. Den senere del av mit foredrag skal netop gå ud på at vise, at de to spørgsmål følges ad; at, hvis mennesket fremkom på ét punkt, gjorde sproget det samme. Ja, det andet følger jo av sig selv, at hvis mennesker fremkom flere steder, gjorde sprog det også.

Her kunde endnu på vejen omtales et ejendommeligt videnskabeligt indfald, fremsat av Schleicher. Schleicher er Darwinist, hylder Darwins lære om arters oprindelse, ynder særlig menneskets oprindelse av aben, hvormed jo må følge menneskesprogets oprindelse av et abesprog. Men dette forbinder han med en vistnok ganske ny lære. Han siger: det er så langt fra, at sprogene er av fælles oprindelse, at de endog er opstået på uendelig mange punkter. Der var

en utallig mængde av første grundprog. Ikke at Schleicher udleder de nuværende sprog fra utallige grundprog; i så henseende avviger han ikke fra andre; han udleder t. e. alle japhetiske sprog fra ét grundprog, alle semitiske fra ét. Men han lader av den uendelige mængde grundprog kun et ringe tal blive ilive, og fra disse de nulevende nedstamme. Denne lære kan kun tages som flyvetanke, som indfald. Den forudsætter nødvendigvis, enten at mennesker fremkom på uendelig mange punkter, eller at de var umælende, til de havde spredt sig uendelig, til de var bleven til utallige samfund. Jeg tænker, det vil blive Schleicher temmelig vanskeligt at bevise enten det ene eller det andet. Endvidere medfører hans lære uundgåelig ét av to: uendelig udryddelse av folk, altså av sprog med, eller uendelig udryddelse blot av sprog. Men i det uendelige gående gensidig udryddelsesdrift og udryddelsesevne hos mennesket på lavere, mere dyrisk, trin vilde Schleicher have ondt ved at bevise. Det er, vilkårlig at indsætte i regningen en størrelse, vi ikke kender av erfaring, eller rettere, som strider mod erfaring. Dyr skåner jo netop deres egen art. Hvor forbavsede vilde vi ikke blive ved at finde en dyreart, der ikke overgik mennesket i menneskelighed. Nu uendelig udryddelse af sprog (og det er egenlig dét, Schleicher forudsætter), det bliver uendelig lethed til at glemme sit eget og optage fremmed sprog; og det bliver uendelig kraft hos enkelte sprog til at fortrænge alle andre! Men også det strider mod erfaring. Vi finder ikke hos vilde synderlig, endsie grænseløs, evne til at optage eller fortrænge andre vildes modersmål. Hidtil har sprogs fortrængelsesevne i det hele haft snævre grænser og virket langsomt. Ingen fortid er så fjærn, at vi dèr har lov til uden videre at tænke os hélt andre kræfter i sprogene, hélt andre evner hos menneskene, end dem vi nu kender. Schleicher er her kommen i et uføre. Hans yndlingssætning, at sprogvidenskab er en naturvidenskab, som der er noget sandt i, har som kæphest ført

ham for vidt. Han efterligner Darwins »kamp om tilværelsen«, som ganske vist også genfindes i sprog. Men efterligningen er altfor natur-»videnskabelig«.

Det var, hvad jeg endnu måtte tilføje ved de to sproghistoriske hovedsætninger, vi hidtil har dvælet ved. Nu spørges altså: hvorledes fik ét eller flere grundprog rodord? Hvorledes kom denne forsyning av ord, næsten alle på én stavelse, ord av form som *ko*, *mus*, *mis*, *stå*, *stop*, *svip*, *op*, *ud*, *du*, *der*, o. s. v.? Hvorledes kunde nogle hundrede slige stavelser opstå og få deres betydninger? Fler end nogle hundrede er rødderne næppe i nogen sprogæt. Max Müller regner 4 til 500 i de japhetiske sprog; og en god del av dem er måske kun tilsyneladende rødder, sammendragninger af to til tre virkelige rødder (i lighed med de tilsyneladende rodstavelser i *mynd-e*, *kong-e*, av *mjo-hund*, *kon-ing*).

Ja, vi har, som før sagt, de to gamle og naturlige svar. Enten skabte, indstiftede, Gud umiddelbart sprog av så simpel indretning; straks da han skabte de første mennesker, sørgede han for, at et sligt tankeredskab lå færdigt i deres sjæl og på deres tunge. Eller også udvikledes dette så simple sprog fra et endnu langt simplere, fra et dyresprog.

Hvorledes styrer nu forfatterne mellem de to svar? Vælger nogle det ene, andre det andet, og er de sindigste ude av stand til at vælge? Nej, således står sagen ikke. Spørger vi f. e. den eneste vedkommende danske forfatter, konferensråd Madvig, han forkaster lige avgjort begge svar. Lad os se, hvorledes det går hvert av de to eneste mulige svar, de to eneste svar, som der er sund sans i.

Det første svar, Gud skabte, eller indstiftede, umiddelbart sproget, Gud medgav de første mennesker et sprog, det er der ikke én, der vil høre om. Der er ikke én eneste av alle de nyere forfattere, jeg kender, som ikke indestår for, at dét gjorde vor Herre ikke. Se, det kalder jeg nu dumdristigt. Dumdristigheden kan her vise sig i to skik-

kelser. Yderligste eksempel på den ene slags er konferensråd Madvig. Han siger: »*Et med Mennesket (anderledes end som Evne) og ikke af Mennesket skabt og Mennesket givet Sprog vilde tillige indbefatte en given Forstaaelse, altsaa en nødvendig og almindelig og uafhængig Betydning (og derved ogsaa uforanderlig); men dermed er Begrebet Sprog fuldstændigen ophævet. Kun det Sprog, som Mennesker skabe, kunne Mennesker forstaae*». Her har konferensråden indladt sig på noget, der kunde have skræmmet mangen ringere autoritet: at bestemme, hvilke av de forskellige tilværelser vor Herre kunde have skabt, og hvilke ikke. Lad os se efter. Ikke nægter konferensråden vor Herre evne til at skabe, ja ikke engang til at skabe sprog, men vel nok til at skabe forståelse av sprog. Det er måske dog en lille smule dumdristigt at sige: Gud kunde få Adam og Eva til at tale, men ikke til at forstå hinanden. Jeg synes, vor Herre kunde finde på et temmelig simpelt middel hertil: han kunde jo nedlægge samme sprog i Adam og i Eva; så kom Adam og Eva av sig selv til at forstå hinanden. Konferensråden nægter også, at Gud kunde give sprog og forståelse uden at medgive »*nødvendig og almindelig og uafhængig og derved uforanderlig Betydning*». Er det dog ikke lidt dumdristig sagt: Gud kunde ikke medgive forståelse af foranderlig ordbetydning; eller: Gud kunde skabe foranderligt sprogstof, men ikke foranderlig ordbetydning? Konferensrådets vægtfulde sætninger er avfattet med yderste overlæg: de nægter Gud kun evne til at gøre betydning foranderlig. Jeg for min del kan ikke engang fatte forestilling om betydnings uforanderlighed i foranderlig ordform. Forandres lyden, så er den først givne lydbetydning forandret. Men, lige meget. Har Gud skabt noget, så har han skabt adskillige avhængige, foranderlige, og forgængelige tilværelser; og hvorfor ordbetydning, såvelsom ordform, ikke kan høre til dem, öjner jeg ikke. Konferensråden tilføjer, at med uafhængig og uforanderlig betydning var »*Begrebet Sprog fuldstændigen ophævet*«. Jeg fatter ikke meningen. Ord med ufor-

anderlig betydning kunde ikke kaldes sprog? Hvorfor ikke? Og nu det kraftord, konferensråden slutter med: *«kun det Sprog, som Mennesker skabe, kunne Mennesker forstaae»*. Jeg er ikke tænker nok til at se, hvorfor det, som her siges om evnernes virksomhed, ikke også kunde siges om evnerne selv; hvorfor man ikke f. e. lige så godt kunde sige: kun den forstand, mennesket selv skaber, kan mennesket forstå med. Jeg finder det ene lige så kraftigt som det andet. — Exempel på dumdristigheden i dens anden skikkelse er Schleicher. Konferensrådets småting slipper han rent fra, som Darwinist. Og han går langt videre end Darwin. Darwin nægter ikke skabelse, materiens skabelse, livs skabelse, men kun arternes skabelse, lader arterne udvikles af få grundarter, eller av én. Schleicher nægter skabelse av hvadsomhelst nævnes kan. Og skulde jeg ikke kalde dét dumdristigt? Vel kan jeg så lidt som Schleicher fatte skabelse. Men Schleicher kan så lidt som jeg fatte evig materie, eller livs fremkomst uden ved skabelse. Er det ene ligeså uforståeligt som det andet, så er det dumdristigt at sige: men jeg véd nu alligevel, hvilken av delene det er; når vide her ikke kan være andet end forstå. — Hvilken dumdristighed er nu størst? Ja, hvor tanken er dristigst, det er let at se. Men den dristigste er ikke altid den dumdristigste. Og ikke altid er den ængsteligste den mindst dumdristige. — 'Gud kan have skabt sproget med mennesket', den tanke er så dristig, at ingen mer tør udtale den! Ét tør jeg sige: den er ikke dristigere end den tanke: 'Gud kan have skabt mennesket'. Hvis Gud skabte mennesket straks som menneske, så tør vi uden synderlig dristighed tænke os mennesket i sit første øjeblik på et eller andet udviklingstrin, og det ikke på fostertilstandens allerførste trin. Vi tør tænke os, at Gud snarest vilde skabe mennesket i en tilstand, hvori mennesket kunde hjælpe sig selv. Ved skabelser må trin av den naturlige udvikling springes over. Og det er naturligt at tænke sig et langt stykke over-

sprunget, at tænke sig mennesket skabt voksent. Lad os på slump sige: Adam skabtes 30 år gammel. Evnerne var 30 år gamle. Evnerne var ikke i fostertilstand; ellers kunde Adam ikke hjælpe sig selv, end ikke i paradiset. Og hvorfor skulde sprogevnene gøre undtagelse? Hvorfor skulde ene i dets trin ikke kunne springes over? Hvorfor kunde den ikke skabes med 30 års øvelse? — Denne tanke kan i forbigående forfølges videre. Den, der, efter bibelen, endelig vil tro, at jorden er under 6,000 år gammel, skræmmes ikke t. e. af en træstub med over 6,000 årringe. Gud skabte ikke træet som frø, siger han. Kunde Gud skabe et menneske på 30 år, så kunde han skabe en tørvemose på 20,000, stenkulslag på 500,000, jordskorpe på millioner gange millioner, ben af dyr, der kun havde været til i hans tanke. Det ene er ikke den aller mindste smule urimeligere eller rimeligere end det andet. Hele forskellen er, at vi er vant til at tænke os Adam skabt voksen. Men det er vist: isåfald skabtes Adam, som om han var født af forældre 30 år iførvejen, og træet, tørvemosen, stenkullene, jordskorpen, og dyrebene, som om de aldrig havde været skabt. Og granskeren kan tumle sig i slutninger, gisninger, og lærebygninger, lige så lystig, som om skabt aldrig havde været. Er det ikke mægling mellem tro og viden? Hvorfor kives folk, der ikke kan komme hinanden i vejen? Om Gud skabte sproget, det kan aldrig hindre sprogmanden. Gud gjorde det nok således, at sprogmanden nok lar være at komme efter, om Gud gjorde det, eller ej. De gode folk kunde sparet deres dumdristighed. Hvorfor skulde de endelig snakke om ting, der går over deres forstand; hvorfor vilde de tale om Gud og skabelse, længe før de var nødt til det? Skabte Gud sproget, så skabte han det således, at skabelse ikke kunde mærkes på det. Skabte han sprog med sammensætning, afledning, og böjning, så blev det dog, som om alt det var kommet af lutter rodord. Og skabte han sprog med endel rodord, så blev det, som om det var kommet af et endnu langt

simplere sprog, et sprog, som vi straks vilde kalde et dyresprog. Og dermed går vi til det andet svar.

Det lød: menneskesproget kom av et dyresprog, et udråbsordssprog; engang havde vi kun signaler, kun følelseslyd, viljeslyd, pegende lyd, efterlignelseslyd, lutter naturlyd. Det svar er givet utallige gange. Det har græske og rommerske forfattere sagt. Det forsvarer, blandt de nyeste, engelskmændene, Farrar og Wedgwood, i temmelig ked-sommelige bøger. Og det siger naturligvis Schleicher; han behøver ikke videre at udføre det: den, der avleder mennesket fra aben, må naturligvis avlede menneskesprog av abesprog. Andre nægter. Da de nyere tillige nægter et med mennesket skabt sprog, må de, for ikke at nægte al brug av stemme, forudsætte, først et dyresprog, så et menneskesprog, der ikke kom av dyresproget! Således Madvig, Renan, og Max Müller, og andre med, selv om de ikke alle udtrykkelig siger det. — Max Müller gör löjer med »interjectionstheorien«, kalder den »vov-vov-theorien« og »pyt-pyt-theorien«. Således i 1ste række av hans forelæsninger over sproggranskning. Siden har han fået betænkeligheder. I 2den række siger han sig nevtral. Hvis nogen lader de 4—500 japhetiske rødder for umindelige tider siden komme av udråbsord, vil han være nevtral, dog med ulyst til at følge. Denne ulyst kommer av, at han ikke tit nok ser naturlyd i sanskrit-rødder. Men det var et urimeligt krav, at lydpræg skulde stå usvækket i et så uoprindeligt sprog som sanskrit, som så lange tiders vækst ligger bagved igen. — Også konferensråd Madvig *»stiller sig imod den hele Betragtningssmaade, der i Ordene seer en oprindelig Lydsymbolik af de betegnede Gjenstande, ifølge deres Indtryk paa Gemyttet og hele Vitalsandsen, gjennem de enkelte Lyds karakteristiske Betydning«*. Ligeså: *»Nogle, for ikke længe siden Hoffmeister, lade sproget begynde med og udgaae fra Interjectionen; men Begyndelsen af Sproget er Opgivelsen af Interjectionen, det med Dyrene fælles Følelsesudraab«*. Det er

klart, at oprindelig lydsymbolik, og oprindelse fra 'interjectioner', forkastes. Men slutningsordene er uklare: »*Sproget begynder med Opgivelsen af Interjectionen*«. Den er jo ikke opgiven; den bruges. Menes, at ny lyd kom ved siden af udråbsord, der da »*opgives*«, hvergang de ikke bruges? Eller menes tillige, at blandt de ny ord kunde vilkårlig optages udråbsord, der da opgaves som udråbsord? Det måtte da være ved et spring, der avskar al forbindelse mellem de to trin, og satte de fra udråbsord lånte lyd i classe med nylavede vilkårlige lyd; ellers fik vi jo netop oprindelse fra udråbsord. At noget sligt virkelig, idetmindste somtid, er konferensrådets mening, synes at fremgå af andre steder. Såsom: »*Ord bliver Lyden, naar den løsrives fra hiin Umidelbarhed og frigjøres af det ikke dyrisk betagne, men forestillende Menneske*«. Endvidere: »*Fra den, forud for al historisk Erfaring liggende, første Act i Sprogdannelsen, hvorved Lyd, fremkaldt ved modtagne Indtryks Beskaffenhed, med Frihed sættes til fast og fælles Tegn for Forestillingen om det Indtrykket frembringende Phænomen, uafhængigt af øieblikkeligt Indtryk og subjectiv Stemning, og saaledes fik en vedtagen Betydning, udviklede Sproget sig som et i articuleret Lyd udpræget, i alle Dele sammenhængende og indbyrdes betinget System*«. Hvorledes »*Lyd med Frihed sættes til Tegn for Forestillingen*«, derom gives oplysning i følgende lille billede fra en temmelig fjærr samfundstilstand: »*Hvor et sandseligt Phænomen under Fleres Samværen gjorde et stærkt Indtryk og vakte Opmærksomhed, der fremkaldte det tillige Lyd som umiddelbar Reaction og som Bestræbelse efter at henvende Andres Opmærksomhed paa Phænomenet og derved vække den Forestilling, der svævede for Individet selv, fremtrædende af Phænomenet. Ligesom Subjectet selv i dets endnu paa Forestillinger og selvbestemte Ytringsformer fattige Tilstand havde en Tilboielighed til med samme Forestilling at vende tilbage til samme Ytring (Lyd), saaledes blev Lyden ogsaa fælles for Andre ved at gjentages som Besvarelse og ved den, just paa*

*dette Trin af Liv og forend Lyden endnu havde faaet betydende Bestemmelser, virksomme Efterligningsdrift; men derved dannede sig strax (under Indflydelse af den samme Lydens Ubestemthed og Sogen efter Bestemmelse) en for Flere fælles Tilknytning imellem denne Lyd og den Sindet afficerende Forestilling, om hvis Fællesskab det ydre Phænomen, der fremkaldte den og hvis Indtryk virkede paa Alle, gav Forsikkring. Den sig paany udenfra paatrængende Forestillings Gjentagelse fremkaldte da den samme Lyd, der nu af andre optoges og forstodes som Tegn for Forestillingen og satte den i Bevægelse. Middlet til Meddelelse og Forstaaelse var for denne Forestilling fundet og beholdtes som saadant, fordi Mennesket ifølge sin Natur adskille og fastholdt Forestillingen i dens Særegenhed og stræbte efter Meddelelse». Det var måske lidt svært at følge konferensrådets sætninger. Mangen en vilde måske få ud af dem, at sproget udgik fra udråbsord. Vi har imidlertid konferensrådets før fremførte ord for, at det ikke er meningen, at man ikke kan *«lade Sproget begynde med og udgaae fra Interjectionen»*, at menneskesproget ikke kom av det dyresprog, der havde været iforvejen. — Konferensråden véd ikke av det; men han er her bleven filosof. Og konferensråden véd ikke av det; men han er her bleven åndrig. Konferensråden mærker ikke, at han taler som de tyske philosopher, og tillige som den åndrige franskmænd. Når en er for filosofisk og videnskabelig til at sige: 'Gud skabte mennesket', og for fornem og alvorlig til at tage hensyn til hvad slige ny folk som Darwin kommer med om menneskets nedstammelse fra dyr, hvad må han så sige? Ja, der er ikke andet tilbage end: en skønne dag stod mennesket der, efter en eller anden naturlov, en 'universets harmoni', en 'occulta vis'. Mer endnu er der ikke at svare. Nu er tanken løbet tilende, og kan kun komme rundt til de to andre svar igen, når den mærker, at dette sidste er tomme ord. Og ligeså: når en er for filosofisk og videnskabelig, for fornem, for stor autoritet, til enten ikke at*

svare, eller gentage et af de to gamle svar: 'Gud skabte sproget', eller 'sproget kom av dyresprog', hvad må han så sige? Ja, naturligvis: en skønne dag stod sproget der, efter en naturlov, en menneskeåndens harmonilov. Således de tyske philosopher. Hvad andet skulde ligge i deres svar: 'sproget er en åbenbaring av menneskeånden i dens helhed'. Og således Renan, kun mindre tåget, mere 'plastisk': 'forskellige grundsprog stod med ét færdige, med bøjning og avledning, med tusender og tusender av ord, med de fineste ordføjningslove, med ordbetydningers mangfoldighed, stod dèr som åbenbaringer av så mange folke-ånder'. Man behøver ikke at være tænker for at føle, at dét er tomme ord, urimelig tale, 'absurd'. — Og hvad må nu den göre, der overbyder de andre philosopher og åndrige forfattere i ædrulig videnskabelighed? Hvorledes göres urimeligheden ukendelig, absurditeten videnskabelig, philosophien og åndrigheden ærbar? Jo, se, kunde væsner med dyresprog ikke i ét nu skabe sprog som sanskrit og hebraisk, så kunde de jo begynde, sådan ganske småt, på »*med Frihed at sætte Lyd som Tegn for Forestillinger*«, eller bare med ét eneste ord. Ét eneste ord! dét kunde man dog sagtens tilstå mennesker evne til at lave. Og så kunde de øve sig så ganske småt videre, ét og ét ord til, hvergang »*med Frihed*«. Og selv om enkelte tidligere udråbsord også blev til ord i det ny sprog, skede omsætningen dog på den måde »*med Frihed*«, at ny ord ikke kunde siges at komme av dyresprogets naturlyd (skönt det èr temmeligt vanskeligt at få dette ud av konferensrådets nys fremførte skildring). Er dét nu ikke urimeligheden i duodezformat, absurditeten i allermindste vestelommeformat? Der står alt det samme som i den største folioudgave. Men det er meget vanskeligere at læse, og langt skadeligere for synet. Det er ikke på den måde, man bliver tænker. Det er ikke at magte tankerne. Det er at liste sig fra dem. Og er det ikke selvsamme ånds barn, her taler, som

för ved spørgsmål om skabelse? Conferensråden nægtede ikke Gud; han nægtede ikke Gud evne til at skabe, til at skabe verdens-æmne, eller liv og levende væsner, eller mennesker, eller sprog, men til at skabe foranderlig ordbetydning og forståelse av sprog. Yderligere kan man ikke gå i denne prutten med Guds almagt. Her er de store tanker bleven så små lille bitte som muligt. Og ligeså, aldrig har nogen yderligere end konferensråden pruttet i det små med umulighed. Dette er en umulighed. Vi kan ikke »*med Frihed*« sætte én eneste lyd, ét eneste udråbsord, til tegn for en forestilling. Men, vil konferensråden sige, dette var »*den, forud for al historisk Erfaring liggende, første Act i Sprog-dannelsen*«; dette kan ikke ske nu, fordi vi nu har sprog; men för sprog var, kunde det ske. Ja, det bliver netop med andre ord, at det slet ikke kunde ske. Så kunde det næmlich kun ske i ét nu, som Renan vil; men dette er utænkeligt, når skabelse nægtes; hvor skulde hele sproget leve i ét nu, uden i Guds bud? Lidt efter lidt, gennem lange tider, som konferensråden vil, kunde det ikke ske; for så snart den allerførste begyndelse var gjort, var sprog; og konferensråden må jo kun lade det ske, för sprog var; han må ikke lade det fortsættes; ellers kunde det forsættes endnu, og netop så meget lettere, jo mer man blev vant til det. Conferensråden vil på éngang have én »*første Act*«, og gennem tider idelig gentagne acter. Men dét er lidt mer, end man kan opnå. Og konferensrådets indbildningskraft indsætter uden videre, »*forud for al historisk Erfaring*«, gennem lange tider en kraft i sproget, som nu ikke findes. Det er ikke på den måde, man finder sandhed. Indbildningskraft er av umådelig vigtighed for sandheds opdagelse. Men mon den ikke helst må være lidt större og lidt kraftigere? Og ialfald, man må da tillige passe på, at forstanden ikke for-sømmer sit.

Hvad er da her at göra? Hvilke skridt må foretages, for at det kunde kaldes »en videnskabelig undersøgelse«? Det første, man har at göra, er at forvisse sig om, at det er faste og klare begreber, man forbinder med ord som: »lydsymbolik«; eller: udråbsord, og sætning; udråbsordssprog, og sætningssprog; dyresprog, og menneskesprog; at man selv véd, hvad man mener med slige ord. For det er jo klart, at det er disse begreber, spørgsmålet kommer til at hvile på. Og det andet, man har at göra, er at spørge sig selv: står det nu også klart for mig, hvilke kræfter N U. er virksomme i sproget? Det er åbenbart således, man må bære sig ad. Kan vi ikke ved disse midler få noget at vide om sprogets oprindelse, så kan vi slet ikke få noget derom at vide. Lad os se herpå.

Lad os begynde med »lydsymbolik«. Det er konferensråden, der bruger dette udtryk. Han nægter ikke lydsymbolik, naturlyd, i egentlige udråbsord, og i visse åbenbare lydefterligninger, 'onomatopoietika'. Men dem regner han heller ikke til menneskesproget, men til menneskets dyresprog; de er ham i det højeste »uægte Ord«. Ellers stiller han sig atter og atter avgjort mod »oprindelig Lydsymbolik«; giver dem ret, der nægter »Efterligning af ydre Indtryk som Sprogets og Ordforrådets Kilde«; siger: »Ordets Lyd staaer ikke i noget naturligt og nødvendigt Forhold til Forestillingen og dens Gjenstand«; vel at mærke, ikke blot ikke til genstanden, men heller ikke til forestillingen om genstanden, og ikke blot ikke i et nødvendigt, men heller ikke i et naturligt forhold: der er ikke noget naturligt forhold mellem ordet og forestillingen om genstanden. Han avfærdiger da lydsymbolikkens forsvarere med sædvanlig overlegenhed. Og det er sandt, at megen løs tale er ført herom. Det bedste eksempel, jeg kan opdrive, på falsk opstilling av »en idelig sig gjentagende Lydcharacterisering«, giver ellers konferensråden selv. Ikke uden forbavselse læser man, at netop han i græske og latinske hunkönsord på -a og hebraiske

på *-āh* finder bevis på noget særlig kvindeligt ved *a*: Om *h* i hebraisk *-āh* ingen lyd er, kan her være mindre magtpåliggende, da tillige skulde vises, at man har uret i at avlede *-āh* av ældre *-at*. Og i japhetisk er *-a* netop hanköns-ordsendelse, skönt i græsk og latin svækket til *-o* og *-u* (som i *log-o-s*, *popul-u-s*), og derimod forlængelsen *-ā* gerne indskrænket til hunkön. Man fatter ikke, hvorledes den, der fremsætter sligt, kan spotte andre, der finder »*Lyd-characteristik*« i ord. Humboldt dadles, fordi han finder »lydsymbolik« i rækker av ord, som *wehen*, *wind*, *wolke*, *wirren*, *wunsch*. »*Man sammenligne nu*«, indvender konferensråden, »*de fire af hine fem af Humboldt sammenstillede Ord med de tilsvarende i det allernærmeste Søstersprog, Dansk: blæse, Vind, Sky, Ønske. Man vil naturligviis sige, at Sammenligning ikke maa anstilles paa slige Ord, saa langt henne i den specielleste Sprogudvikling; men saa bør man heller ikke søge Bekræftelse og Beviis her*«. Det klinger så upartisk. Men, når et forhold nu er av den art, at det udslettes i tiden, så er det jo klart, at man skal følge det så langt frem i tid som muligt, og omvendt, at man ikke kan avvise ældre tilværelse med nuværende ikke-tilværelse. Humboldt har ret i at se lydsymbolik, endnu kendelig, i nævnte ordrække. At konferensråden ikke kan høre den, må vel sagtens komme av mangel ved øret, av svag naturiagttagelse. Denne evne er nu ikke alle født med i lige grad. Ialfald er Humboldts 'ja' lige så godt som konferensrådets 'nej'. Konferensråden afviser lydsymbolik i tysk *wehen*, *wind*, *wolke*, *wunsch* med dansk *blæse*, *vind*, *sky*, *ønske*. Den skulde falde i ét sprog, når den ikke passer på samme måde i et andet! Udslettelsen skulde nødvendig holde ens skridt, i ord, og i ordrækker! Det var en forbavsende påstand. Lad os se. Tysk *wehen*, *wind*, dansk *vind*, latinsk *ventus*, kom av japhetisk rod *wā* ('blæse'), med åbenbar lydsymbolik. *blæse*, tysk *blähen*, latinsk *flare*, kom av japhetisk rod *bhlā* ('blæse'), med lige så åbenbar lydsymbolik. Grundsproget havde

allerede mer end én lydsymbolik for forestilling 'blæse'. Og de avledte sprog skulde ikke kunne beholde hvert sin! Og den skulde ikke kunne høres både i *wehen* og *wind* og i *blæse* og *vind*! Conferensråden ser ikke, at lydsymbolik kan være forskellig. Han opfatter åbenbart ikke blot »*Frihed i Tegn for Forestillinger*« (d. e. i ord, der ikke er udråbsord) som udelukkende al »*Lydsymbolik*«, men tillige »*Lydsymbolik*« som udelukkende al »*Frihed*«. Conferensråden forestiller sig, at der er ét sprog, menneskets dyresprog, udråbsordssproget, med lutter lydsymbolik, uden vilkårlighed, og et andet, det egenlige menneskesprog, sætningssproget, med lutter »*Frihed*«, lutter vilkårlige tegn, uden lydsymbolik, uden naturlyd. Lad os tage et eksempel på lydsymbolik, som konferensråden vedkendes. Lad os tage *kykkeliky*. Dét er da lydsymbolik. Conferensråden mærker slet ikke, at der er uhyre forskel på virkelig at efterligne hanegal, og at sige *kykkeliky*. Vi leger, at *kykkeliky* er hanemæle. Kan så unøjagtig gengivelse straks forstås, så kan andre lige så unøjagtige også du. I en børnehistorie, hvor dyrene taler dansk, siger hanen: '*je ka se Helsingør, je ka se Helsingør*'; det er temmelig forskelligt fra *kykkeliky*; men ethvert barn forstår det straks. Ligeså, der er umådelig forskel på at skrige, eller græde, eller klynke, og at sige *av*, eller *ve*, eller *ak*. *av* og *ve* og *ak* er vilkårlige (skönt ikke »*med Frihed sætte*«) tegn for forestillinger lige så vel som *skrige*, *græde*, og *klynke*. Og *skrige*, *græde*, *klynke* er lydsymbolik lige så vel som *av*, *ve*, *ak*. Denne bemærkning er naturligvis alt andet end ny. Den er nylig især fremdragen av Wedgwood. Det er da ikke sandt, at lydsymbolik, naturlyd, skiller udråbsord fra andre ord. Men vel er den friskere, mindre udvisket, i udråbsord i det hele taget. Og uagtet også de er uens i sprogene, er forskel dog, i det hele taget, større i andre ord. Det er altså tilmed usandt, at vi kan skille mellem sprog av ord og sprog av naturlyd, mellem egenligt menneskesprog og menneskers dyresprog. Vi taler altid i egenligt menne-

skesprog. Conferensråden har ikke set, hvad »lydsymbolik« er, tilmed ikke, hvad udråbsord er.

Men gælder da ikke en anden forskel? Er det ikke sandt, at udråbsord, modsat andre ord, ikke er sætningsled? Meget vel. Lad det være næmt at sige så i skolen. Men så er alt, hvad ikke er sætningsled, udråbsord. *Pér! kusk! slyngel! lys! en portion lammesteg med kartofler! en mus! storken!* er udråbsord. Ligeså: *godt! vel! ud! ud med dig lige straks på stedet!* Og udråbsord er ikke blot *hys! tys! høj! holt!*, men åbenbart lige så vel *ti! stå! gå! stop!* I *gå Karl! gå De! gå du!* står to udråbsord sammen: *Karl, De, du*, er ikke grundord til *gå*. Og så ser enhver straks, at udråbsordsprog er virkeligt menneskesprog. Det er forgæves at ville gøre *stå! stop! hold! ti!* eller *ja* og *nej*, eller *ud med dig lige straks på stedet*, til andet end egenligt menneskesprog. Men så er *holt! høj! hys! tys! puf! plask! av!* også menneskesprog. Her er ingen grænse. Samme ord duer til sætningsled og til udråbsord. Her er ikke to slags ord, ikke to slags sprog. Heller ikke her har konferensråden gjort sig klart og levende, hvad udråbsord er. Ellers kunde han ikke sige: »*Begyndelsen af Sproget er Opgivelsen af Interjectionen, det med Dyrene fælles Følelsesudraab*«.

Ja, kan man så meget som drage virkelig grænse mellem sætning og ikke-sætning, mellem sætning og udråb? Har konferensråden gjort sig klart, hvad en sætning er? Hans forklaring er: »sætning udsiger noget om noget; den kræver grundord og omsagn«. Den forklaring er falsk. Conferensråden ophæver den selv. I selvsamme capitel taler han om »upersonlige sætninger«, sætninger uden grundord, sætninger som: *her læses; her regner; dør trækker; oppe trækker; hvor trækker?; nu sner; herom tvivles*. Det kalder konferensråden ikke udråbsord, men sætninger, ligesom *stå!* og *gå!* Og vist er det sætninger. *stå!* og *gå!* er både udråbsord og sætninger. Sætninger uden grundord var før langt hyppigere. Vi kan nu ikke mer bruge sætning

på ét ord, uden bydende, som *stå!*, eller som bisætning, t. e. *tvivles, så fremlægger du brevet*. Vi siger nu: *det blæser*, med 'formelt', indholdsløst, grundord. Men der var en tid, da man sagde: *blæser*, uden grundord. Og hvis nogen indvender, at der alligevel var formelt grundord, böjningsendelsen, som var kommet av et stedord 'han' eller 'det', så var dét for det første glemt; og for det andet behøver vi kun at gå tilbage til tiden för det stedords brug; da sagde man *bhlā* eller *wā* som fortællende udråbsord; det betød: 'det blæser'; det var tillige bydende udråbsord: 'blæs'; i begge tilfælde både udråbsord og sætning; det var tillige navneord: 'blæst', 'blæsen', 'at blæse'; og tillige tillægsord og biord: 'blæsende'. Og har sprogets væsen forandret sig? Er det kun chinesisk skriftsprog, der endnu er således indrettet? Lad os tage *pif, paf, puf, plump, plask, hys, tys*. Ja, når vi tilföjer forstenede ord, såkaldte endelser, så ser det ud, som om vi nu talte anderledes: *det paffer* eller *pjaffer, puffer, plumper, plasker; han hysser, han tysser*. Men vi kan endnu bestandig vende tilbage til den oprindelige måde at tale på. Vi kan bruge »udråbsord« som *puf, plump, plask, hys, tys* fortællende og spørgende og bydende; de er på éngang udsagnsord (d. e. sætninger) og navneord brugt som i *en mus! storken!* Og vi kan föje andre ord til, være sig levende ord, som i *ud plump han*, eller døde ord, d. e. endelser, som i *du puffer mig; puffet; puffende; jeg hysser ad ham*; og det uagtet flere av disse udråbsord uden tvivl er langt yngre end endelserne (skulde *paf, puf* være yngre end krudtvåben?). Bruges *puf* fortællende eller spørgende eller bydende, så er dette udråbsord en sætning lige så godt som *wā* og *bhlā*, eller som *blæser*, og som *det blæser, blæser det?*, og som *blæs!* Bydemåde *puf* av *puffe*, og udråbsordet bydende, er lige meget sætning, ligesom de lyder ens. Udråbsord er sætninger, og sætninger udråbsord. Her er ingen grænse. Her er ikke to slags sprog. Dette

har dæmret for konferensråden. Han siger selv etsteds: »i *Begyndelsen involverede Ord Sætninger*«. Men det er ikke bleven ham klar, levende sandhed. Ellers havde han ikke sagt: »i *Begyndelsen*«. Han gør ikke brug av det. Han ser ikke følgerne med hensyn til udråbsordssprog og sætningssprog, dyresprog og menneskesprog, ikke følgerne med hensyn til sprogets oprindelse.

Dét står da fast: menneskets sprog er kun ét. Det er alt sammen egenligt menneskesprog, både hvad vi på skolebænken kalder »udråbsord«, og hvad vi på skolebænken opløser som »sætninger«.

Så er der den undersøgelse, såre vigtig, men meget forsømt, og som jeg ikke kan udføre: undersøgelse av dyrenes sprog. Hvorom spørges? Har alle dyr kun ren »lydsymbolik«, naturlyd, aldeles uden noget vilkårligt? Jo, sikkert har de til en vis grad vilkårlige lydtegn, om end mennesket ifølge taleredskabernes og forstandens indretning må overgå dem alle umådelig i vilkårlighed og foranderlighed. De kan jo lære at forstå vilkårlige lydtegn. Pappegøjen kan eftersige menneskeord, og sikkert også bruge dem som signaler. Andre fugle kan lære toner, melodier, som de ikke er født med, eller måske rettere, som de ikke har lært av deres forældre. Hunden lærer at gå i menneskeomgang; uden den hyler den kun. Videre spørges: taler ingen dyr i sætninger? Jo, sikkert gør de. De har fortællende og spørgende og bydende lydtegn. Men dét er sætninger. Og mange hunde forstår sætninger, jeg mener hele ordforbindelser. Om de fatter dem som ordforbindelser, eller kun hist og her en stavelse som signal, er vanskeligt at forvisse sig om. De kunde gærne forstå ordforbindelser, skönt mundens bygning hindrer dem i at efterligne dem. Vi finder jo, at mange dyr uden musikalsk evne har musikalsk øre. Firben kan komme spaserende ind i stuen, samle sig om den spillende, og lytte med største fryd. Ikke fordi noget sumser for øret: anden støj skræmmer dem. Jeg

læste i en rejse i Africa, jeg husker ikke, om det var Livingstones, om nogen myrer, der har talrige hørlige signaler, naturligvis ikke ved hjælp av lunger; men dét er ligegyldigt. De giver højst indviklede befalinger. Findes t. e. et menneske liggende, hvor det ikke må, lyder førerens signaler til at bide; ikke løber en enkelt til og bider; nej, først commanderes skarer til at myldre over ham; så bider alle på éngang; ellers fik han for lidt. Er det så sikkert, at disse myrer ikke har t. e. én lyd, der betyder 'allemand', én, der betyder 'bide', og kan forene dem som grundord og omsagn? Men selv om ikke én eneste nulevende dyreart, uden mennesket, kunde forene flere ord til én mening, selv om altså én eneste tydelig forskel var mellem menneskers sprog og alle andre dyrs, var dermed givet, at menneskesproget ikke var et av dyresprogene? Var dermed bevist, at det er sproget, der gör os til andre væsner end dyrene, som så tit er sagt? Havde en grönlænder, der aldrig har hørt en sangfugl, ret i at sige, at det er sang, der gör os til andre væsner end dyr?

Selv uden nærmere at gennemføre undersøgelse av dyrenes sprog tör vi sige: det står ikke alene fast, at vi altid taler egenligt menneskesprog, selv når vi taler i »udråbsord«; det står lige så fast, at vi altid taler dyresprog, selv når vi taler i »sætninger«. Man må ikke tale om to slags sprog, det ene tidligere end det andet. Ordene dyresprog og menneskesprog må ikke her bruges på den måde. Det forvirrer synet. Der har altid kun været ét sprog, som altid har forandret sig, som har vokset, som er blevet rigere, end det først var. Og mennesket var aldrig uden menneskesprog. Men mennesket èr dyr. Og menneskesproget èr dyresprog. Der er slet intet »av denne verden«, der gör os til andet end dyr. Avstand mellem menneskets sprog og andre dyrs synes umålelig, ligesom mellem menneskeforstand og dyreforstand. Men de er av én art. Der er kun

gradforskkel. Og mellem andre dyr^{er}er måske lige så store afstande.

Så meget om disse ting, om »lydsymbolik«, udråb og sætning, dyresprog og menneskesprog. Det andet, vi havde at gøre, var at efterse, hvilke kræfter er virksomme i sprog. Hvad kræfter finder vi virkende i dansk? Når tab av ord og former her ligger os fjærnere, så finder vi, først, at ords brug og betydning kan ændres, såsom *dreng*, der för betød 'mand'. Vi råder ikke frit over ændringen. Den ny betydning må ligge i og vokse ud av den ældre. Dernæst: ords form ændres, som *fa'r*, *mo'r*; isåfald kan skriftsprog holde ældre former i bevidsthed, som *fader*, *moder*. Ændringen følger love, vi ikke er herre over. For det tredje: ny sammensætning dannes, som *bybud*, *sporvogn*. Det ene led kan være lævning av et uddødt ord, som i *ilt*, *brint* det avledende *-t*. Desuden kan vi inden snævre grænser lege med sproget, om ikke »*med Frihed*«, så dog på vis måde vilkårlig, som når tyskerne siger *potz tausend* for at undgå *Gotts tausend*; træffende dansk eksempel falder mig ikke ind. Alt det var brug av givet æmne. Alt, hvad vi bruger som sprog, må komme som noget givet, noget vi retter os efter. Endog falske former, uord, som *alf* for *alv*, fås kun ved at bilde ind, at de gives av sproget selv. Lyd, som vi véd »*med Frihed sættes til Tegn for Forestillingen*«, finder vi os ikke i. En slig kraft findes ikke i sproget. Kan da intet nyt komme ind i sproget? Dertil regner jeg ikke fremmede ord; de er sprog iforvejen. Men kan mennesketale ikke få tilvækst? Jo, på én eneste måde, gennem »lydsymbolik«; som naturlyd; i udråbsord, lydefterligninger, og sligt. De kan opstå av ny, og på ny. Det givne ligger her i lydens naturlighed, i at der er »*et naturligt Forhold mellem Lyden og Forestillingen om Gjenstanden*«, for at bruge konferensrådets udtryk. Dét er den eneste mulige tilvækst av æmne. Denne iagttagelse er naturligvis alt andet end

ny; den er gjort utallige gange; den er senest især fremdraget av Farrar. Herved forklares mange avvigelser fra lydovergangslove, som t. e. når *hik* er et og det samme i indisk og dansk, skönt forskjellig forlyd skulde væntes. Kan udråbsord og lydefterligninger vanskelig unddrage sig lydovergang, så kan de dannes på ny, med opfrisket «lydsymbolik». Denne kilde er ikke stanset. Den rinder endnu, skönt såre sparsomt. Og den behøver aldrig at have rundet rigeligere. Ligeså de andre kræfter, den sammensættende og den omdannende. Ingen av dem behøver nødvendig nogensinde at have ytret sig stærkere eller svagere end nutil dags. Det er en bundfalsk påstand, som så tit høres, t. e. senest hos Schleicher, at sprogene i historisk tid kun «ældes», kun ændres og svinder ind; at endog evne til at frembringe böjningsformer er død, det samme som at kalde sammensætningsevne og lydændring døde: «böjningsendelser» fremkommer ved lydændring av sammensætningsled, og behøver aldrig at have vokset hurtigere end i nordisk; der har frembragt lideform og navneords bestemt form, ligesom det fælles nordisk-tyske grundprog frembragte endeböjet fortid (som *elske-de, lieb-te*) og dobbelt tillægsordsböjning. Men sandt er, at jo fler endelser, jo fler døde og visne sammensætningsled, har samlet sig, jo mer æmne får den udslettende lydændring; den kan derfor til én tid se stærkere ud end til en anden. Endnu mindre klart, men med mer indbildningskraft, taler konferensråd Madvig idelig og idelig om «den færdige og afsluttede Tilstand i det uddannede Sprogs Brug»; om «Standningen af den store Sprogets Grammatik afsluttende Bevægelse»; om «denne hele urolige og vaklende Udvikling»; om «den egentlige Formdannelses Afslutning», som «gaaer forud og er Betingelsen for et Skriftsprogs, endsige en Litteraturs Fremkomst» (!), og hvor «et direct Forhold til Folkets Aandslivs Standpunkt og Indhold indtræder ogsaa i Grammatiken». Mon skolemanden, der taler så, har

iagttaget, eller kommer til at iagttage, enten tale- eller skrift-sprogs væsen og liv? — Dét er da kræfterne i sproget: naturlyd, sammensætning, omdannelse. Fler lykkes det ikke at finde. Nu kan vi gå tilbage og tilbage: bestandig bliver det ligeså. Bestandig leverer »lydsymbolik« æmne, giver naturlyd, som t. e. *puf*. Bestandig fører betydningsovergang ordet over fra én sansekres til en anden; således *puf* fra hørelsens til følelsens; eller, for at tage et langt ældre eksempel, rod *tud*, som i latin *tundo tutudi* ('jeg støder, jeg stødte'), dansk *tude*, oldnordisk *þjóta*, *þaut*, *þutum*, flyttet fra én sans til en anden; noget vi idelig gør, som *efterse*, *hvad en har sagt*; og videre til det oversanselige: *indse*, *hvad ret er*. Bestandig griber sammensætning ordet, som i *puff-er*, *puff-ede*, hvortil hører brug i ordforbindelse: sætning på mer end ét ord er sammen-sætning. Bestandig er lydændring virksom, og fjærner, sammen med betydningsændring, ord fra kilden. Og vi kan gå tilbage lige så langt det skal være, lige til den første begyndelse: aldrig kommer vi til andet. Skabte Gud mennesket som menneske, og oversprang han ikke led i sprogvækst: straks den første dag måtte »lydsymbolik« give stavelser; og straks samme dag kunde de andre kræfter træde i virksomhed, den sammensættende og den ændrende. Naturligvis måtte tid til, før ændring blev kendelig. Og lod Gud mennesket udvikles fra lavere dyr, ja så havde vi engang et umålelig langt lavere dyresprog; så var der en tid, da taleredskeer og sjæl stod umålelig langt lavere; da vi havde langt færre naturlyd; da munden kunde så lidt, og lydefterligning og lydændring var så svage, at forholdsvis vilkårlige lydtegn vilde været lige så vanskelige at udpege som hos andre dyr; da lydændring måske kun var som hos dyr, hvis mæle ændres med ophold og levemåde, og med ny racers udvikling; da sammensætningsevne stod så lavt, at den måske mest viste sig i gentagelse av samme lyd.

Aldeles følger jeg altså dog ikke de nyere sproggranskere, der taler om den tid, da sproget bestod af nogle hundrede rodord, nemlig ikke, hvis de påstår roddannelsens avslutning, og ikke, hvis de på den tid nægter sammensætnings-evne og udviskende ændring av sammensætningsled, kort sagt ikke, hvis de er »videnskabelige« nok til at dele sprogvækst i »perioder«. Men ganske vist kommer alle ord og alle bistavelser av ikke overmåde mange rodord. Og ganske vist kan siges: sproget bestod oprindeligt av ubøjede rodord.

Det er klart, at jeg må sige, ikke blot, naturligvis, at hvis mennesker fremkom flere steder, gjorde sprog det også, men lige så vel, at hvis alle mennesker er av én oprindelse, er alle sprog det også. Selv om de første mennesker kun havde nogle få stavelser, så var dét netop det fælles grund-sprog, hvorfra alle tungemål udgik. Men sandt er, at ikke alt æmne i sprog er så gammelt; for æmne dannes endnu.

Det er klart, at jeg lige godt kan bruge begge svar: Gud skabte sproget; og: sproget kom av dyresprog. Kun tilføjer jeg: det blev ved at være dyresprog. Og jeg kan svare med begge svar sammen. For det, Gud skabte, det var et dyresprog, højere eller lavere.

Og endelig er det klart, at jeg i intet tilfælde har forklaret sprogets »oprindelse«, eller ophav. Jeg har ikke forklaret dyresprogs ophav. Jeg har ikke forklaret »naturlyds« ophav. Ét er at følge tilbage til begyndelse, et andet at forklare oprindelse. Den lader sig ikke gribe. Den har altid en udvej bag sig til at slippe fra os. Det er dumdrigtigt at ville forklare oprindelse. Men man kan tale derom uden dumdristighed.

Og til slutning minder jeg om, at jeg heller ikke havde påtaget mig at forklare sprogs oprindelse, men at gøre bemærkninger ved nyere skrifter om sprogs oprindelse.

EFTERSKRIFT.

Av hidhørende skrifter fra de sidste 20—30 år har jeg set (men ikke just fuldstændig gennemlæst):

Madvig om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv. Universitets-indbydelsesskrift 1842; og fortsættelsen

om de grammatikalske Betegnelser Tilblivelse og Væsen. 1856—57. (Heri godkendes udtrykkelig stykket fra 1842. De mest fremtrædende citater ovenfor står på dettes første blade).

Claëson Om språkets ursprung och väsende. I universitets-tidskrift 1858 (medgiver liste over ældre hidhørende literatur, som jeg er yderst lidt kendt med, og endda mest på anden hånd).

Jacob Grimm Ursprung der Sprache 1852.

Steinthal Ursprung der Sprache, 2te Ausg. 1858.

Schleicher die Darwinsche Theori und die Sprachwissenschaft, 1863. Og:
die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen, 1865.

E. Renan de l'origine du langage, 2me éd. 1858.

M. Müller lectures on the science of language, series 1—2. 1861—64.

Farrar chapters on language, 1865. (Hans bog 'origin of language' har jeg ikke set).

Wedgwood origin of language, 1866.

Adskilligt, især hos konferensråd Madvig, kunde jeg vel have god grund til at give yderligere noter til. Det er konferensråden *meget om at gjøre at fjerne fra dette Omraade de Fordomme og de svævende, vaklende, ofte ligefrem selvmodsigende Forestillinger, de ubestemte Anelser eller de selvtilfredse Bevægelser i opskruet, indholdsløse Talemaader, som forekomme mig at have havt et ganske utilberligt Raaderum, lige-*

meget mellem klassiske og ikke-klassiske Philologer og tildeels Ikke-Philologer» (1856 s. 5), ord, som konferensråden er så meget sikker på ikke kan vendes mod ham selv. Nærmest ligger mig konferensrådets forsøg på *»fra dette Omraade at fjerne»* N. M. Petersens og Rydqvists *»Fordomme»* og *»Forestillinger»*. Når konferensråden (1857 s. 25) anker over *»taagede Forestillinger»*, *»aldeles uklar og indholdslos Tale»* hos Rydqvist, så er det netop konferensråden, der bringer uklarhed ved at blande uensartede lydforhold (avlyd, omlyd). Videre siges (s. 26), nærmest mod Rydqvist og andre av den skole: *»den brede og smaalige, fra Formlærens Afhandling af de virkelige Former adskilte Fremstilling af Lydreglerne indtil de meest specielle Tilfælde, hvori ikke Faa sætte deres Fortjeneste og troe ret at vise sig som videnskabelige Sproglærere, idet de af og til oplive Tørheden ved et Udraab om den dybe og hemmelighedsfulde Herlighed, har, — lad det engang vorde sagt, — saare ringe Betydning for den Tilsegnelse af Sproget, der fører til sikker og let Forstaaelse, til correct Brug i Skrift og Tale, til skarp Opfatning og Udtryk af dets lexicalske og syntactiske Bestemmelser, til Oversigt over dets Midler og Eiendommeligheder i Udtryk af Tanker»*. *»Lad det engang vorde sagt»* (!), dette dommedagsord, at lydlære ikke er syntax (og tekstkritik?). *»Lad det engang vorde sagt»*, at lydovergange har såre ringe betydning for correct practisk sprogfærdighed. Dèn må rigtignok være såre barnagtig, der i lydlære, eller sproglære, ser et av granskningens ypperste æmner, eller endog bilder sig ind at blive en stor videnskabsmand, en Newton eller Ørsted, ved at opdage lydovergange. Ja, en, der, som Rask, om ikke hélt av ny, så dog første gang på gennemgribende måde, opstiller grundtanken, han kan vel siges at have udrettet noget ikke aldeles ubetydeligt. Men nærmere rettelse og udfyldning kan overlades til småfolk. Og der kunde være dem, der mente, at der er meget småfolks-arbejde, som ikke må forsømmes. Hvorledes går det plantagen uden negerarbejd? Hele det

fremførte sted viser soleklart, at intet ligger konferensråden fjærnere end tyske pædagogers barnagtige indbildning, at »den brede og smålige fremstilling av latinsk syntax indtil de mest specielle tilfælde», og rettelse av bogstaver i latinske autores, er andet end negerarbejd. Ikke konferensråden bilder sig ind, at sligt gör en til en Newton eller Ørsted. Konferensråden véd, det er beskedent arbejde, til fornøjelse for endel skolemænd, men dog arbejde, der ikke tåler at forsømmes. Det rammer ikke konferensråden, og konferensråden selv bifalder, når jeg udtaler den uimodsigelige sandhed, at »smålig dyrkelse av syntax og textkritik — lad det engang vorde sagt — har såre ringe betydning i tankens verden, såre ringe betydning for sand åndsdannelse; at man kan dyrke dem år ud og år ind uden at nå til at kunne skrive god text, bruge sproget, dets midler og ejendommeligheder, som let, smukt, naturligt, og nøjagtigt udtryk for tanken«. Dog vil konferensråden ikke have syntax og textkritik forsømt, men dyrket i de mindste enkeltheder. Lige så smukt og uhildet, som konferensråden dömmar om dette slags negerarbejd, kunde han dömma om andre slags. Og frydes nogen neger så meget ved arbejdet, at han bryder ud i lidt lyrik, var det så ikke netop fornemt at overhøre det, at lade børn have deres fornøjelse? Den gör ingen fortræd. — Når konferensråden (1857 s. 37, 38, 40) finder »nogen Uklarhed i den almindelige Sprogbetragtning» hos N. M. Petersen, der tör tale om danske forfatters ukyndighed i dansk; når konferensråden indvender »Forfatterne vare ikke ukyndigere end de øvrige Medlemmer af Folket»; når han »bekæmper» Petersens »Misforstaaelse«, at indsigt i dansk sprogudvikling skulde være »væsentligt Grundlag for berettiget Medarbejden i Sprogets Uddannelse»; så har Petersen (der ikke kræver slig indsigt av enhver forfatter, men kalder den gavnlig for sproget) fuldstændig ret allevegne. Forfatterne var i mange ting ukyndigere end menigmand; for de havde gået i latinskole. Bedst er, at sproggranskeren ikke behøver

at værne om sproget. Men hvor «classiske» philologer længe gennem skolen har været skriftsprogets theoretiserende hovmestere, der skal nordisk sproggranskning ikke tie til skolemændenes virksomhed, men prøve, om deres fornemme autoritetsmine følges med virkelig tænkning, og med sans og øre. Nogen tænker, at latinskolemænd kan ikke længer skade modersmålet, eller stanse sproggranskning. At konferensråden mener, de kan øve indflydelse, kunde dog synes rimeligt. Konferensråden véd, når »*summus philologus*« og skoleinspecteur udsteder 3 programmer, 3 banbuller mod kætternes voksende mængde, og særlig peger på Petersen og Rydqvist, så har det sin virkning på værende og vordende latinskolemænd. Konferensråden véd, at rundskrivelse om modersmålet til skolerne modtages med skyldig andagt, at de kongelige embedsmænd, konferensråden inspicerer, lytter til selve den høje videnskabs uigenkaldelige avgørelse, når der skrives fra København t. e., at de ikke må tilstede formen *temlig*, fordi den er »*magelig Udtale*« av *temmelig* (s. 14) (omvendt: *temmelig* er opstået ved *magelig* udtale av *temlig*); at *regent* er »*Provindsudtale*«, men ikke *regjent* (s. 9) (omvendt); at de ikke må skille *ö* og *ø*, fordi »*simpel sund Naturiagttagelse*« (! s. 7) er imod at skælne *dör* og *dor* som *sær* og *ser*; at de ikke kan udtale *gået* som to stavelser (s. 12); at digtere ikke må bruge *øer* som to stavelser (s. 12) (det kan naturligvis være både to og én, altså skrives *øer* og *ør*); at man ikke må lære noget om »*Tonelagene*«, der skal »*overlades til Livet*« (s. 12) (konferensråden skulde ikke sætte sig imod aldeles at overlade modersmålet »*til Livet*«); at lighed med svensk er et »*lidet betydende Hensyn*« i retskrivning (s. 7; 5). Gamle Petersen havde måske dog ikke aldeles uret i at mene, at det ikke var av vejen, om også andre holdt öje med — sproget havde jeg nær sagt — skolemændene skulde jeg sige; og at forfatterne måske kunde have sat noget av den naturlige kyndighed i eget modersmål til i skolen. — Efter sigende skal konferensråden

»levere fortale« til en retskrivningsordbog, som cultusministeriet agter at udstede.

Conferensråden (1857 s. 60 ff.), og andre, mener, at det væsenlig er indblanding av fremmede, som fremskynder al slags sprogændring, således i dansk og romansk, særlig med hensyn til böjning, fordi de fremmede ikke kan lære den. At fremmede har nogen slig indflydelse endog på böjning, synes rimeligt. Men det må tages med indskrænkning. I Tyskland ændredes sproget hurtigere, hvor folket var mest ublandet, mod nord mellem Elben og Rin, end længer mod syd. Ved Mælar var indvandring ikke ringere end på Sælland, og allerstærkest på Gulland, hvor sproget ændredes langsomt. Conferensråden mener jo selv (ganske vist med urette), at latin stod næsten uændret lige til tyskernes indvandring, altså i fremmedes, i de undertvungne folks, mund.

Når konferensråden (1842 s. 21) siger: »*Vocalen, hvis Quantitetsforskjel ikke bestaaer i en absolut Tidsforskjel, men i Udtalens Form og Bevægelsesmaade*«, så var det ønskeligt, at oplysning meddeltes, dels om, hvorledes disse ord forliges med udtryk i konferensrådets latinske sproglære 'lang' og 'kort' selvlyd, og 'lang' forklaret ved »*dvælende*«, dels om, hvad »*Udtalens Form og Bevægelsesmaade*« her er, for at dette ikke for den ukyndige læser skal stå som en »*indholdslos Talemaade*«.

Jeg skulde ikke svæve for vidt om, eller dvæle meget ved enkeltheder. — Endnu kunde som sidestykke til konferensrådets udmaling av sprogets oprindelse (1842 s. 9: »*Hvor et sandseligt Phænomen under Fleres Samværen . . .*») tilføjes en anden av Condillac (omtalt av Claëson): de første mennesker havde kun synlige tegn; men de fik børn; børnene kunde kun ytre deres mening ved lyd; og nu efterlignede forældrene børnene. Hvorved Condillac kommer til at avvige fra konferensråden, der siger (1856 s. 19), at det var »*Manden, der dannede Sproget*«.

Når jeg ovenfor (s. 135) har tålt om den naturlige ulyst til at finde sig i vilkårlige lyd som tegn for forestillinger, glemmer jeg ikke, at et og andet ord, så vidt jeg véd kun lærde fagord, som *gas*, siges at være vilkårlig lavet, eller rettere, vilkårlig omdannet av et forud givet ord. I talen er de trængt ind som noget givet, som fremmede ord. Endog vilkårlig lavede og vilkårlig omdannede personnavne (egen-navne, der jo egenlig er signaler) har noget ved sig, som man modstræbende finder sig i. Man må tilgavns skælné vilkårlig opfundet rodord (der næppe er til) og vilkårlig omdannet ord (ed eller uhøvisk ord). I »tyvesprog« er den sidste vilkårlighed lov. Tyvesprog er vilkårlig omdannelse av givet sprog. Det forudsætter, at naturligt sprog er til, men kunde, endog bortset herfra, ikke vise naturlige sprogs ophav og vækst.

Jeg har brugt 'skabe' i den folkelige og bibelske betydning: frembringe umiddelbart, ved almagtsbud.

Jeg avholdt mig fra at inddrage bibelen i spørgsmålet. — Det er klart, at et babelsk mirakel vilde fri os for den lange tid til sprogenes udvikling. — Man har fra to sider grebet fortællingen om Adam, til hvem Gud førte dyrene, for at Adam skulde give dem navne; »hvad Adam kaldte dem, det [var] deres navne« ('var' udtrykkes ikke i hebraisk). Nogle læser heri: Adam lavede selv vilkårlig sproget; Gud skabte det ikke umiddelbart. Andre: Gud gjorde forsøg med Adam; og se, det slo til; Adam brugte de navne, som var deres navne, og som Gud havde nedlagt i Adam. Denne, den jødiske, fortolkning er åbenbart mest bibelsk. Men bibelen taler ikke avgjort. Den unddrager sig slig undersøgelse. Det er misbrug at drage den ind deri.

